

Süheyl Ünver'in Defterinden Yakın Türk Eczacılık Tarihine Bakış

An Overview of History of Near Term Turkish Pharmacy Through Süheyl Ünver's Notebook

 Ahmet ÖZDİNÇ^a

^aSerbest Hekim, İstanbul, TÜRKİYE

ÖZET Alanında çok sayıda eser kaleme alarak karanlık bir dönemi aydınlatan ünlü Tıp Tarihçimiz Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, çalışmalarını çok yönlü sürdürmüştür. Tıp tarihi yanında sanat, kültür ve kurum tarihçiliğini de beraber yürütmüş ve çalışmalarında çok disiplinli bir metodoloji uygulamıştır. Ünver eczacılık tarihi ile ilgili de çok sayıda çalışma yapmış, eser vermiştir. Bunların birçoğu müstakil olarak yayımlanmış olsa da hâlâ Süleymaniye Kütüphanesi Süheyl Ünver Koleksiyonu'nda bekleyen yüzlerce defter mevcuttur. İşte bu defterlerden biri olan "Yakın Türk Eczacılık Tarihine Dair" çalışmasını makalemizin konusu yaptık. "Türk Farmakoloji Tarihi II" olarak isimlendirilmiş defter, yakın dönem Türk eczacılık tarihine dair nadir bilgiler içermektedir. Altmış başlık altında çok sayıda Müslüman ve gayrimüslim eczacı, İstanbul'un değişik semtlerinde bulunan irili ufaklı eczaneler hakkında bilgiler içeren defter çalışmamızda incelenmiş ve günümüz harflerine çevrilerek neşre hazırlanmıştır. Eserin önemli tafatlarından biri de deontolojiye ait bazı bilgiler içermesidir. Hekim-eczacı, eczacı-hasta ilişkisini ve eczacıların kendi aralarındaki münasebetleri ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca bibliyografik inceleme ile Süheyl Ünver'in Türk eczacılık tarihine katkıları da çalışmaya dahil edilmiştir. Daha çok 20. yüzyılın ilk yarısına ait bilgiler içeren bu çalışma, eczacılık tarihinin kayıp halkalarından birini aydınlatması bakımından kayda değerdir. Ortaya çıkan bilgiler ışığında tıp tarihinin gölgesinde kalmış eczacılık tarihi çalışmalarının artırılmasının elzem olduğu anlaşılmaktadır.

ABSTRACT Famous medical historian and distinguished professor A. Süheyl Ünver who had illuminated a dark period by writing many works in his field, has continued its works in many ways. Ünver, who has carried out art, culture and institution historiography together with the history of medicine, has developed a multidisciplinary methodology. Ünver has made numerous studies and published books on the history of pharmacy, which did not differ from medical history until a certain period. Although many of these have been published separately, there are still hundreds of notebooks pending in the Süleymaniye Library Süheyl Ünver Collection and elsewhere. "Concerning the Recent History of Turkish Pharmacy" which is one of the notebooks of Ünver is the subject of this article. The notebook named "The History of Turkish Pharmacology II" contains rare information about the recent history of Turkish pharmacy. The notebook which contains information concerning many Muslim and non-Muslim pharmacists and pharmacies of various sizes in different districts of Istanbul under 60 titles, is studied in this article and this notebook is translated into modern Turkish language. One of the important aspects of the work is that it contains some information about deontology. This notebook is important in terms of explaining the relationship between physician-pharmacist, pharmacist-patient, and pharmacists. Moreover, this study includes the contributions of Süheyl Ünver to the history of Turkish pharmacy through bibliographic analysis. This study, is noteworthy in terms of illuminating one of the missing links in the history of pharmacy.

Anahtar Kelimeler: Eczacılık; tarih; Süheyl Ünver

Keywords: Pharmacy; history; Süheyl Ünver

Süheyl Ünver'in 1968 yılında Hollanda'ya yaptığı seyahatte kaleme aldığı ve "Yakın Türk Eczacılık Tarihine Dair" olarak adlandırdığı defter çalışmamızın konusudur. Defterin tespiti ve günümüz harflerine çevirisi ile ortaya çıkarılan bilgiler eczacılık tarihi-

mize katkı sağlaması beklenmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi Süheyl Ünver Koleksiyonu'nda 19 varak ve 24 sayfadan oluşan bu defter, yakın Türk eczacılık tarihine dair birçoğu daha önce kaydedilmemiş bilgiler içermektedir.

Correspondence: Ahmet ÖZDİNÇ
Serbest Hekim, İstanbul, TÜRKİYE/TURKEY
E-mail: ozdincahmed@gmail.com

Peer review under responsibility of Turkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History.

Received: 25 Jul 2019

Received in revised form: 30 Sep 2019

Accepted: 02 Oct 2019

Available online: 14 Oct 2019

2146-8982 / Copyright © 2020 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

A. SÜHEYL ÜNVER VE ECZACILIK TARİHİ

Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, Türk tıp tarihinin tartışmasız en önemli isimlerindedir. Süheyl Ünver, 1933 yılında İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsünün başına geçtiğinde çok zayıf bir miras devralmıştır. Ünver tıp tarihi yanında eczacılık tarihiyle de ilgili dersler vermiştir. 1945 yılında Tıp Fakültesine bağlanan Eczacılık Okulu'nda "Eczacılık Okulu Talimatnamesi"nde geçen 7. semestrede ve haftada 2 saat olan "Tıp ve Eczacılık Tarihi ve Deontoloji" dersine başlayan Ünver bu dersleri, 1968 yılında Dr. Bedi Şahsuvaroğlu'na devredinceye kadar 20 yıldan fazla okutmuştur.¹

İlk bibliyografyası Osman Nuri Ergin tarafından 1941'de İstanbul'da yayımlanan Süheyl Ünver'in eser kayıtları yine Ergin'in 1952 yılındaki *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası*'nın ikinci baskısında tutuldu. Ardından 1970 ve 1972'de Ünver'in öğrencisi Gönül Özdemir, muhtelif dillerdeki yazıları da toplayarak iki bibliyografya yayınladı.² Süheyl Ünver bibliyografyalarının en günceli ise Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil ve Ahmed Güner Sayar'ın hazırladığı bibliyografyadır. İlk baskısı 1998 yılında İstanbul'da yapılan bibliyografya Süheyl Ünver'e ait 1.886 adet eser içermektedir.

Süheyl Ünver, tıp tarihi alanında verdiği sayısız eserin yanında tıbbın bir parçası olan eczacılık tarihi hakkında da çalışmalar yapmıştır. Ancak bu alandaki çalışmaları küçük hacimli ve dağınık hâldedir. Yine de çok sayıda kitapçık, makale, dergi yazısı ve defterden söz etmek mümkündür.

Süheyl Ünver'in eczacılık tarihi ile ilgili ilk çalışması "Türkiye'de (Scille) Adasoğanı İlacı Tarihi Hakkında" başlıklı makalesidir.³ Bu makalede, Sakız'lı Ali Efendi oğlu Hekim İsa Efendi isminde bir Türk tabibinin *Nizamüledviye* eserinden yola çıkarak Scille'nin izlerini tıp tarihimizde üç yüz yıl geriye giderek aramıştır. Meşhur Türk tabip Ebu Reyhan El-Birûnî (972-1048) ile ilgili üç makale kaleme alan Ünver, "Türk Tabibi Ebu Reyhan Birûnî ve Saydele Hakkında Meşhur Eseri", "Ebu Reyhan Birûnî'nin Farmakolojiye Ait Fikirleri", "Ebu Reyhan El-Beyruni'nin farmakoloji ile ilgili görüşleri."^{4,5} Beyruni'ye Armağan" makalelerinde *Kitabüssaydele* (Farmakoloji) ve diğer metinlerinden hareketle Birûnî'nin Farmakolojiye ait görüşlerini derlemiştir.⁶ Kaleme aldığı

bu çalışmalar, Biruni'nin tanınması açısından da önemlidir. "Hekim Şaban Şifai ve Laudanum Terkibi" makalesi de 17. yüzyıl Türk hekimlerinden Ayaşlı Şifai'nin tanıtımı ve uyku ilacı olan laudanumun terkiplerine yöneliktir.⁷ "Milhi Eflak-Eflak Tuzu" makalesinde Türk hekimleri tarafından 17. ve 18. yüzyıllarda yazılmış tedavi kitaplarındaki ilaç isimlerini tasnif ederken karşılaştığı Eflak Tuzu'nu tarihî kaynaklardan hareketle tanıtmakta ve eserlerde geçen bazı terkipleri sunmaktadır.⁸ "Profesör Doktor Tevfik Vacid (1858-1935)" ve "Türk eczacılarının en yaşlı ustası Süreyya ve tıp tarihimize ait hatıraları (1857-1936)" gibi makalelerinde 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında İstanbul'da yaşamış eczacılık tarihi açısından tanınmasında hayati öneme sahip monografiler sunmaktadır.^{9,10} "İbni Sina Akraadin'i (Kanunun beşinci cildi), Büyük Türk Filozof ve Tıp Ustadı İbni Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler" adlı ayrı basım kitapçığı İbn-i Sina'nın meşhur eseri *el-Kânûn fit-Tıb*'in beşinci cildi olan "Akraadin"ini tanıtırken bu vesileyle *el-Kânun* ile ilgili yapılan çalışmalar ve eksikler zikredilmiştir.¹¹ Ayrıca Akraadin eserinin Türkçeye çevrilmiş mukaddimesi de sunulmuştur. "Aktar, akkar" yazısıyla aktar ve akkar adlandırmaları üzerine bir açıklama yapılmaktadır.¹² "Eski Evlerimizde Mualece Dolapları" makalesinde folklorik olarak önem arz eden eski evlerde sandıklar ve dolaplar içinde saklanan ilaçlardan bahsedilmektedir.¹³ Bu makaleler ve nispeten kısa yazılar haricinde "Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık", "Türk Farmakoloji Tarihi: Tenzu Kursları", "Türkiye'de eter narkozunun tarihçesi" ve "Türk farmakoloji tarihine kısa bir bakış" isimleriyle Türk eczacılık tarihini daha kapsamlı şekilde sunmayı amaçlayan makaleler ve kitapçıklar da kaleme almıştır*.¹⁴⁻¹⁷

Sayılan eserler ya müstakil broşür ve kitapçık hâlinde basılmış ya da bir dergide makale veya köşe yazısı olarak yayımlanmıştır. Bunlar hâricinde basılmamış defterlerinden biri olan ve çalışmamızın konusunu oluşturan "Yakın Türk Eczacılık Tarihine Dair" adlı eserinde Ünver, Türk eczacılık tarihinin özellikle 20. yüzyılının başlarına ışık tutmaktadır.

* Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaleme alınmış bazı eserlerde, imla kuralları henüz oturmadığından, büyük-küçük harf kullanımında ve noktalama işaretlerinde bir standart sağlanamamıştır. Süheyl Ünver'in eserlerinin isimleri basıldığı şekliyle metne dâhil olmuştur.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Çalışmamız, Süheyl Ünver'e ait, arşivde olan bir defterin neşri ve eczacılık tarihine katkısının ortaya konması şeklindedir. Defter, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Süheyl Ünver Koleksiyonu'nda 967 numara ile kayıtlıdır. Defter, bir kapak ve bir resim sayfasının ardından 17 varak ve 24 sayfadan oluşmaktadır.

Tarihî metin, günümüz harflerine çevirisi sağlanarak tahkik edilmiştir. Çeviride Mehmet Kanar'ın *Osmanlıca Sözlük*'ünden ve Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu ve Suat Vural'ın *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*'nden yararlanılmıştır. Çalışmamız, Helsinki Deklarasyonu Prensipleri'ne uygun olarak yapılmıştır.

BULGULAR

“YAKIN TÜRK ECZACILIK TARİHİNE DAİR” DEFTER VE İÇERİĞİ

Süheyl Ünver 1968'de ilk durağı Hollanda olan bir yurt dışı seyahatine çıkmıştı.¹⁸ İki buçuk ay kadarını Hollanda'nın Leiden şehrinde geçirdi. O esnada Leiden Kütüphanesinde 6 bine yakın Türkçe, Arapça ve Farsça yazma eserle meşgul olmuştu. Süheyl Bey, havaların yağışlı ve soğuk olduğu, odasından dışarı çıkamayacağı zamanlarda ise müstakil olarak bir deftere, eczacılık tarihi ile ilgili bazı bilgileri sohbet şeklinde kaleme aldı.

Kapağında “Yakın Türk Eczacılık Tarihine Dair” etiketi yazılı olan defter, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Süheyl Ünver Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Koleksiyonda ayrıca 1.473 defter, 895 dosya, 108 şahsi eşya, 63 tablo ve levha bulunmaktadır.¹⁹ “Yakın Türk Eczacılık Tarihine Dair” adlı defter, Süheyl Ünver Koleksiyonu'nda 967 numara ile kayıtlıdır.

Süheyl Ünver'e ait “Yakın Türk Eczacılık Tarihine Dair” isimli defter, 17 varak ve 24 sayfadan oluşmaktadır. Defter, eski Türkçe harfleri ve müellifin kendi el yazısı ile kaleme alınmıştır. İmzası tam okunamasa da Süheyl Bey'e ait olduğunu tahmin ettiğimiz suluboya Ortaköy Büyük Mecidiye Camii ve İstanbul Boğazı resmi vardır.

Eserin kapağında yazılı olan “Yakın Türk Eczacılık Tarihine Dair” etiketinin aksine içeride ilk baş-

lıklandırma “Türk Farmakoloji Tarihi II, Türk Eczacılığı Tarihine Ait Notlar I” şeklindedir. Eser daha önce “Türk Farmakoloji Tarihi I: Tenzu Kursları Terkipleri ve Kullanıldığı Yerler” şeklinde yayımlanan kitabın devamı şeklinde düşünülmüş olabilir.

Eser, ön söz ile birlikte toplam 60 başlıktan oluşmaktadır. Başlıklar birbirinden bağımsız bilgiler içermektedir. Konular belirli bir tasnife bağlı kalınmadan rastgele dizilmiştir. Başlıkların yarısından fazlası son dönemde yaşamış eczacılara ve eczanelere aittir. Geri kalan başlıklar eski geleneklere ve kurumlara ayrılmıştır.

Süheyl Ünver, eserin ön sözünde, Leiden Üniversitesinde çalışırken arta kalan vakitlerde Leiden Müzesi ve Amsterdam'da Tıp ve Eczacılık Müzesinde gördüklerinden etkilenerek bu eseri kaleme aldığını söylemektedir. Eseri kaleme almasının sebepleri arasında, geçmiş kültürün kayda geçirilmemiş olmasından duyduğu üzüntü ve endişe de sayılmalıdır. Özellikle “şifahilik” olarak nitelendirdiği kayıt tutmadaki ihmalleri toplumsal bir hastalığımız olarak görmektedir. Bu illetten dem vurarak her gördüğümüzü ve duyduğumuzu yazsaydık medeni tarihimizin daha kuvvetli olabileceğini iddia etmektedir. Yalnız bu yazdıklarının basılıp basılmayacağı ile ilgili de kendisi net bir ifade kullanmamaktadır.

Süheyl Bey'in eczacılığı sevmedeki izlerinin çocukluk devrine rastladığını öğrenmekteyiz. Küçükken oynadığı oyunlar ve geçirdiği hastalık dolayısıyla gelen yemişleri kardeşine ve diğer çocuklara satması, onun eczacılığı sevmesindeki etmenlerin başında gelir. Kendisinin eczacılıkla bir diğer ilişkisi, 13-14 yaşlarında Mercan Lisesinde okurken yaşadığı bir hatıra dayanır. Kolera salgınında hastaneye çevrilen okullarında o dönem için eczane olarak kullanılan odada müstahdem olarak gönüllü vazife alan Ünver, bunu eczacılığa olan ilgisinin sebepleri arasında görür.

Eserde kendi döneminde yaşamış eczacılardan çokça örnekler veren Süheyl Ünver, hem şahsen tanıdığı hem de araştırarak öğrendiği isimlerle ilgili bilgiler vermektedir. Bu bilgiler hem vazifeleri hem memleketleri hem de hususi hayatları ile ilgili olabilir. Mesela Ahmet Enverî hakkındaki bilgilere baktığımız zaman Ahmet Enverî Bey'in Haseki Hastanesi

Başeczacısı ve Selanikli olduğu ayrıca kızının üzerine titrediği bilgileriyle karşılaşıyoruz. Vefat kayıtlarından sonradan “Fidan” soyadını aldığını öğrendiğimiz Ahmet Enverî’nin metinde geçen “üzerine titrediği” kızı da Prof. Dr. Sahir Erman’ın eşi Fatma Enise Erman olmalıdır. Dostluğuna binaen Süheyl Ünver, Ahmet Enverî Bey’den sitayişle bahsetmektedir.²⁰ Süheyl Bey, defterde bu eczacıların eczacılık tarihindeki yerleriyle ilgili kıymetli bilgiler de vermektedir. Mesela eski eczacılık ile ilgili bilgileri kendisinden çokça dinlediğini zikrettiği Eczacı Süreyya Bey, ilk hazır ilacı yapanlardan birisidir. Ayrıca ondan bahsederken Süheyl Bey, onunla ilgili daha önce müstakil bir makale yazdığını da söyler. Yine Krem Pertev ve Pertev Kuvvet Macunu adıyla ilk müstahzarları yapanlardan Eczacı Edhem Pertev Bey de defterde yerini alan eczacılardan birisidir.

Defterde ayrıca Osmanlı son dönemine ait eczacılık bilgileri de yer almaktadır. Mesela Mekteb-i Tıbbiye’nin meşhur başhocalarından Doktor Charles Ambroise Bernard’ın Avusturya’dan birlikte getirdiği Eczacı Hoffman ile ilgili defterde kayıt vardır. Hoffman hem farmakoloji dersleri vermiş hem de Avusturya’dan ülkemize ilaçlar getirmiştir. Hoffman gibi daha önce çok sayıda İtalyan eczacının da ülkemize geldiği, Süheyl Bey’in diğer makaleleriyle birlikte kayıtlıdır. Bu İtalyan eczacılar, Sultan Selim zamanında başlayan asker hastanelerinin eczanelerinde çalışmışlardır.

Defterde gayrimüslim ve Müslümanlara ait 10’den fazla meşhur eczanenin isimleri ve sahipleri müstakil olarak zikredilmiştir. Bunlar arasında ilk Müslüman eczanesini açan Eczacı Hamdi Bey de defterde yerini almıştır. Kendisi kalfalıktan yetişme olmasına rağmen Rum, Ermeni ve Yahudilerden sonra ilk müstakil Müslüman eczanesini açmış olması sebebiyle önemlidir. Edhem Pertev’in Aksaray’daki eczanesi ile Hamdi Bey’in Zeyrek’teki eczanesinden sonra açılan üçüncü eczane, Halepli Eczacı Beşir Kemal Bey’e aittir. Ayrıca Eczacı Beşir Kemal Bey’in eczanesi Sirkeci İstasyonunun karşısındadır.

Süheyl Bey’in defterinden aynı zamanda Türk eczacılık tarihinin değişim ve dönüşümünü de takip etmek mümkündür. Batıdan gelen müstahzarların Sultan Mecid zamanından itibaren gitgide arttığını belirten Ünver, müstahzarların yaygınlaştığı bir dö-

nemde alevlenen bir tartışmaya da işaret ederek “Müstahzar mı? Terkib mi?” başlığı açmıştır. Hazır ilaçların Türk toplumuna girişi ve eczacılık sektöründeki seyri ile ilgili de kıymetli bilgilere rastlanır. Aynı zamanda ilaç sektöründe meydana gelen maliyet değişimine karşılık daha ucuz ilaç elde etme çabalarıyla ilgili bilgiler de defterde karşımıza çıkar. Aynı zamanda bu defterde tedavi süreçlerinde ilaç kullanımını ile ilgili tartışmalardan da haberdar oluyoruz. Mesela Süheyl Bey, hocası Akil Muhtar gibi kendisinin de tedavide tasarrufa özen gösterdiğini yazmaktadır. Hekimlikten para kazanamayan ve bundan dolayı müstahzar hazırlamakla geçinen Doktor Ateş Ahmed Bey’i de defterde bulabiliyoruz. Anadolu’da özellikle eczanenin olmadığı taşrada, hekimlerin ilaç sattıklarının da bilinmekte olduğu nakledilir. Yine bu durum, Selçuklular zamanında kendi terkiplerini satan hekimler ile kıyaslanmaktadır.

Eser bize bazı reçeteler de sunmaktadır. Mısır çarşısında satılan nebati terkiplerin içinde olan sarı-sabır (Aloes)’in kabızlığa iyi geldiğini, Süheyl Ünver, eniştesi Hacı Hasan Rıza Efendi üzerinden anlatmaktadır. Ayrıca Mısır Çarşısı’nda Tiryak diye satılan bir macundan bahseder. Bu macunun, en iyi ve en itinalı olanının, zamanında Dimitri Bey tarafından yapılan “Altunbaş Tiryak” olduğunu da ekler. Kimyagerlik tahsili yapmış eczacılardan Mustafa Nevzat (Pısak)’ın ürettiği Dijitalin’den de bahis vardır. Aynı zamanda ilaçların ve şurupların yaygınlık derecesi ile ilgili bilgilere de rastlanır. Mesela “Hasan kuvvet şurubu” ve ülkemizde ilk gluten ekmeğinin hangi tarihte yapıldığını ve ilk aşamada tutmadığını da aktarır. İyotlu müstahzarların bir dönem çokça rağbet gördüğünü, birkaç eczacının bunu ürettiğini de defterdeki bilgiler arasında görürüz.

Defterdeki bilgiler kısmen dağınık hâdedir. Bu sebeple defterin farklı yerlerinde folklorik bilgilere de rastlamak mümkündür. Eski folklorumuzdan Üç Cuma Kuruyemiş ve Nevruziye bayramlarından bahsedilir. Nevruz’da dağıtılan mesir macununun tarihini de Prof. Dr. F. Nafiz Uzluk’tan nakleder. Defterdeki bilgiler arasında eczacılık tarihi için kıymetli olacak eser ve kaynak tanıtımına da tesadüf etmek mümkündür. Mesela Topkapı Sarayı’nda bir âdet olarak helvahanelerde hazırlanıp sunulan “Ceviz Suyu”ndan bahseden Süheyl Bey, bunun terkiibi ve sunumuna

dair bir çalışmanın Halife Abdülmecid'in teşrifat memuru İsmail Baykal Bey tarafından neşr olunduğunu haber verir. Bunların yanında İstanbul'un en iyi bitkilerini tanıyan ve bunlarla birlikte sülük satan çingenelerden bahis vardır. Süheyl Bey bu bilgileri daha çok Eczacıbaşı Süreyya'dan nakletmektedir. Yine bitkilerle ilgili halk deyişleri de deftere kaydedilmiştir. Mesela adasoğanının "şabla" diye isimlendirildiğini zikretmektedir.

Süheyl Bey'in defterinde, aktarlık geleneği ile ilgili kıymetli bilgiler de bulunmaktadır. Aktar, attar ve ispeçyar kelimelerinin etimolojik açıklamasını yaparak aktar dükkânlarının rastgele her yerde açılmadığını, belli bir usulünün olduğunu belirtir. Buna göre aktar dükkânı olan bir yerde aktar dükkânı açmak mümkün değildir. Ancak devir yoluyla veya aktar dükkânı olmayan bir semtte açılabilir. Halk ilaçlarıyla tedaviyi iyi bilen ve Selçuklulardan itibaren geleneği yaşatan aktarlardan sonuncusu olduğuna inandığı Kökçü Mustafa Efendi'yi defterine taşıyarak onun düzenli ve usulüne uygun bitki hazırladığından bahsetmiştir. Toplu aktar dükkânlarına örnek olarak da Beyazıt ve Bursa çarşılarını verir. Beyazıt'tan Kapalı Çarşı'ya giden yolda çokça tıbbi bitkiler satan aktarların olduğunu, bunların çok rağbet gördüklerini, sonradan ise istimlak edilerek kaldırıldıklarını, Bursa aktarlar çarşısının ise 1958 yılında bir yangında yandığını defterde yazmaktadır. Ayrıca ilaç ocaklarından bahsedilir. Bazı kimselerin otları çokça toplayıp gölgede kuruttuktan sonra başkalarına verdiklerini, karşılığında para da almadıklarını, bunlara da ilaç ocakları dendiğini söylemektedir.

20. yüzyıl başlarında, eczanelerde hasta muayene eden bazı hekimlerden bahsedilmiştir. Bunlardan Rıfat Hüsamettin Paşa Sirkeci'de bir eczanede, Doktor Hacı Kemal Bey Pertev Bey Eczanesi ve Beşir Kemal Eczanesinde, Doktor Esad Nurettin Durusoy da Eczacı Edip Ürer Eczanesinde hasta bakmışlardır. Süheyl Bey, bu âdetin bazı asker emeklisi olan hekimlerde de bulunduğunu söyler.

Defterde, dağınık bilgi arasında eczacılık tarihinin gelişimine dair bilgiler de verilir. Orta Çağ'da hekimlerin ilaçlarını kendilerinin hazırladığını ve aktarlardan temin ettikleri maddeleri ilaç olarak sattıklarını belirten Süheyl Bey, bu duruma örnek olarak, Konya'da Mevlânâ döneminde yaşayan meşhur

hekim Ekmeleddin'i verir. O, hususi ve doğru bir özen gerektiren ilaçlarını kendisi yapmıştır. Bu örneğe benzer bir isim olarak Şerefeddin Sabuncuoğlu'nu da deftere ekler. Onlardan başka Germiyanlılar zamanından göz hekimi Şeyhî Sinan da kendi ilaçlarını kendisi yapmıştır. Sonraları, hekimlerin meşguliyetlerinden dolayı ilaçların tarif ve usulleriyle ilgilenen bir esnaf sınıfı olarak eczacılar doğmuştur. Bu sınıf, hekimin tariflerine uymakla yükümlüdür. Kendiliklerinden hastalara bakmazlar ve ilaç yapmazlar. Bu meslek, usta-çırak usulü ile öğretilmiştir. Sonraları eczacılık; Galatasaray Tıbbiyesi'nde, Haydarpaşa Askerî Hastanesinde ve Mekteb-i Tıbbiyye Mülkiyye'de ayrı bir dershanede okutulmuş ve buradan mezun olanlara diplomalar verilmiştir.

Defterden öğrendiğimiz bir diğer husus, o dönemlerde ilaçların nasıl muhafaza edildiğine dair bilgilerdir. Depolarda, evlerde muhafaza edilen ilaçlarla ilgili ne tür önlemlerin alındığına dair bilgilere rastlamak mümkündür. Mesela zehirli ilaçların kırmızı ve yeşil camlar içinde saklandığı dolaplar vardır. Bu dolaplar kilitli olur ve anahtarı sorumlu eczacıda durur. Yine evlerde mualece (tedavi) dolap/kutularından bahseder. Evlerde olan bu ilaç dolaplarında az olan hekimlerin terkipleri bulundurulur, ihtiyaç hâlinde evde bu işlerden anlayan biri ilacı hastaya verir. Bu dolaplarda ilaçlar çok arttıkça hayır kurumlarına bağışlandığı bilgisini de Süheyl Bey'in defterinden öğreniyoruz.

Verilen bilgiler arasında, eczanelerin işletmesiyle alakalı malumatlara da tesadüf edilir. Mesela kapanan eczanelerle birlikte yok olduğunu söylediği "Eczane Defterleri" bunlardan biridir. Defterlerin kayıt işinin ne kadar mühim olduğunu gösterdiğini belirten Süheyl Bey, Eczane Müfettişlerinin bu defterleri kontrol ettiğini de yazmaktadır. Aynı şekilde, sonraki dönemlerde kaybolan bir uygulama olarak "eczane laboratuvarları"ndan bahseder. 17, 18 ve 19. yüzyıllarda eczacıların kendi laboratuvarlarında, yani imalathanelerinde her şeyi ürettiklerinden bahseden Süheyl Bey, ilacın endüstrileşmeden önceki durumu hakkında kıymetli bilgiler verir. Son dönemde belli imalathanelerin varlığından söz ederek, maddelerin eczanelere oradan geldiğini haber verir. Süheyl Ünver biraz sitemli bir şekilde, eczacılığın ince bir

sanat olduğunu, asıl eczacılığın farmakoloji kimyası ve Galenik müstahzarların hazırlanması zamanlarında kaldığını, bugünkü durumun ise iç açıcı olmadığını yazarak şikâyet etmektedir.

Süheyl Bey defterinde, eczacılık mesleğinin içerisinde cari olan âdet ve terbiyeye de işaret eder. Eczacıların gelen hastalara muameleleri, ikramları ve eczacı yetiştirme usulleri ile ilgili bilgiler yer alır. Deontoloji ile ilgili derslerde anlattığı Rum Eczacı örneğini burada da anlatan Süheyl Bey, bir davranış ve adab-ı muaşeret usulüne işaret eder. Bu hikâyede kullanılan ifadeler, uğurlama ve muameleyle ilgili güzel bir örnektir. Bir diğer deontolojik örnek de eczacı-hekim ilişkisine aittir. Eczacının hatasını fark ettiği hekimin bu yanlışını nasıl düzelteceği ile ilgili doğru bir usulden söz eder. Ayrıca güzel bir âdet olarak, eczanelerde ikram edilen içeceklerden bahseder. Özellikle Laleli’de Haydar Eczanesi ve Cerrahpaşa’da Sarım Hüsnü Beylerde kızılcık ve turuncu kabuğu şurubu ikram edildiğini nakleder. Eczacı çırağı ve kalfaların vasıfları ile ilgili de bilgiler verilmektedir. İyi bir kalfaya örnek olarak Eczacı Uğur Derman’ın kalfası Demir Gönak Bey’i gösterir.

Eczanelerin toplum nezdindeki algısına dair bilgilere de rastladığımız bu defterde, rekabetten dolayı eczaneler aleyhinde dedikoduların yapıldığından bahsedilir. Yine ilk zamanlar ilaç fiyatları hakkında bilgiler de yer alır. Özellikle çok farklı fiyatların görüldüğü zamanlarda hastaların ilaçlarını yaptırmak için eczane eczane dolaşarak en ucuzuna yaptırmaya çalıştıklarını haber verir. Fakat bu durum zamanla düzelmiş ve ilaç fiyatlarında bir standartlaşmaya gidilmiştir.

Yine satır aralarında Süheyl Bey’in son dönemlerde yapılan tarihî kurumların yenilenme çalışmaları ile ilgili şikâyet ve sitemlerine rastlanmaktadır. Lütfü Kırdar’ın valiliğinde restore edilen Süleymaniye Külliyesinde bulunan müstakil ecza odası (Darülakakir)’nda bir sandık, sırf restorasyon yapanın bilgisizliği dolayısıyla yok olmuş. Yine benzer bir hikâye de Hekimbaşı odasında yaşanmış. Topkapı Sarayı Hekimbaşı odasının âdeta tıp ve eczacılık tarihi müzesi gibi durduğunu, ancak 1915 yılındaki hareket zamanında zarar gördüğünden, sonradan gelen Saray müdürlerinin ise bunu düzeltmediğinden şikâyet eder.

TARTIŞMA

Süheyl Ünver’e ait olan defterden edindiğimiz bilgiler, Türk eczacılık tarihinin bir dönemine ait önemli bilgiler vermektedir. Özellikle yaşadığı döneme ait aktardığı diyaloglar dikkat çekicidir. Defter, dönemin birçok karanlık noktasını aydınlatan önemli bir metindir. Diğer yandan metinde bir sistematikten ya da bir tarih usulünden bahsetmek mümkün değildir.

Çalışmamıza konu olan defterin önemi, yakın dönem eczacılık alanında çok sayıda ismi ve eczaneyi tanıtmaya ve o dönem âdetlerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymasındadır. Süheyl Ünver, kendileriyle dostluğunu sürdürdüğü çok sayıda eczacıyı defterine taşıyarak hatıralarını ölümsüzleştirmiştir. Haseki Başeczacısı Ahmet Enverî Bey, Eczacı Süreyya Bey, Eczacıbaşı Nezareddin Bey bunlardan birkaçıdır. Ünver’in “Aktarlığın 9 asırlık ve Selçukîlerden beri gelen ananesini yaşatanlardan sonuncusu” olarak zikrettiği Aktar Kökçü Mustafa Efendi dikkat çekicidir. Hakkında başka bilgiye rastlamadığımız bu kişinin defterde geçmesi dikkat çekicidir.

Süheyl Ünver, İstanbul’da Müslümanlara ait ilk üç eczaneyi şöyle sıralar; Edhem Pertev’in Haseki’de açtığı eczane, Hamdi Bey’in Zeyrek’te açtığı eczane ve Halepli Eczacı Beşir Kemal Bey’in Sirkeci İstasyonunun karşısındaki eczanesidir. Bu sıralama tarihî olarak değerlidir. Defter dönemine ait bazı tartışmaları da bize sunmaktadır. Müstahzar ilaç ve terkiib ilaç kıyası ve eczacılığın sanat oluşuna dair tartışma buna örnektir. Ayrıca defter folklorik olarak da değerlidir. İlaç ocakları, “şabla şabla” deyimini, eski evlerde kullanılan ilaç dolapları konu başlıklarındaki bilgiler buna yöneliktir.

Çalışmamızın asıl önemi ise neşre hazırlanan bu kıymetli defterin daha önce ne müellif ne başka bir araştırmacı tarafından yayımlanmamış olmasında yatmaktadır. Bu eserin içindeki bilgilerin Türk tıp ve eczacılık tarihinin belli bir dönemine ışık tutacağı aşîkârdır.

SONUÇ

Çok yönlü bilim adamı olma vasfını hak eden Süheyl Ünver’in kendi alanı ile ilgili hatıraları kayda geçire-

rek bilim tarihine ışık tutabilmesi, onun en önemli özelliklerinden biri olmuştur. Yazıya geçirilmediği için unutulacak pek çok bilgi bu sayede hayatta kalabilmiştir. Çalışmamıza konu olan yakın Türk eczacılık tarihi ile ilgili defter, eczacılığın sosyal tarihine ışık tutması ve bir bilim dalının gelişim serüvenini ortaya koyması yönüyle önemlidir. Defterin içeriği

yazıldığı dönemi yansıtmakla birlikte, Selçuklular ve Osmanlılardaki eczacılığa dair sunduğu bilgiler, bilim tarihi okuması için gerekli olan devamlılığın göstergesidir. İçerikte sunulan konuların birkaçı Süheyl Ünver tarafından makale ve kitap şeklinde kaleme alınmış olsa da haricen çalışılmamış konular müstakil araştırmalara gebe dir.

EK-1 “YAKIN TÜRK ECZACILIK TARİHİNE DAİR” DEFTERİNİN ÇEVİRİSİ

TÜRK FARMAKOLOJİ TARİHİ II

Türk Eczacılığı Tarihine Ait Notlar

[Sayfa 1]

Önsöz

Hollanda’da Leiden şehrinde üniversite kütüphanesinde 1.100.000 kitap içinde 6.000 kadar Türkçe, Arapça ve Farsça yazma kitaplarla meşgul olur ve metin harici kayıtların en mühim ve nadideleri üzerinde çalışırken müspet zamanlarımda Leiden Müzesi’nde ve bir defa da Amsterdam’da Tıp ve Eczacılık Tarihi Müzesi’nde dolaşırken eski eczaneler ve eczacılık farmakolojisi laboratuvarları muhtevası karşısında en çok heyecan duyanlardan biri oldum.

Vakıa ben Türk eczacılığı tarihine ait bir broşür yayınladım. Fakat birçok da gördüklerim ve bildiklerim vardı. Bunları iki aylık seyahatim içinde salim bir kafa içinde tespit etmeyi düşündüm ve birer sohbet şeklinde aklıma geliş sırasına göre kaleme aldım.

Bu gibi kafamız içinde saklı bilgi ve görgülerin ileride yazacaklara ışık salabilecek tarafları olduğunu düşünerek, yağmurlu ve soğuk havaların çok olduğu Hollanda’da odamdan dışarı çıkamadığım günlerde bunları bir deftere sıraladım. Bunlar basılır veya basılmaz bir şey diyemem. Fakat dünyada tıp mesleğimizin en mühim bir şubesi hakkında bu teferruatın ahirete götürülmesine şiddetle muarızım ve bildiklerini ölünce alıp götürünlere de rahmet okumam. Bunu burada bilfiil ispat etmiş oldum. Eğer bizler bu şifahilik illetinden kurutulup da her gördüğümüz ve bildiklerimizi geçen bütün asırlarda böylece tespit etmiş olsa idik bugün medeni tarihimizi ihtimaller içinde daha kuvvetli olarak yazabilirdik.

Bu seyahatimde havaların bu azizliğine teşekkür borçluyum. Her gün 3-4 saat içinde deposunda çalıştığım kütüphaneye muntazaman devamım haricinde boş ve muhtar olarak oturduğum yerde bunları karaladım. Hepsi zihinden yazıldı. İstanbul’da mutat işlerimin çokluğundan buna imkân bulamıyordum. Lehü’l-hamd onu da intaç ettim.

[Sayfa 2]

12 Temmuz 1968 Cuma Saat 16.50

Üstad Prof. Uzluk’un Karaman hakkındaki siparişini Brill’de yaptıktan sonra Laecken (Leiden?) Müzesi’ne gittim. Dolaşırken burasının Leiden’in bir nevi belediye müzesi olduğu, buradaki eczacılığa ait ve cerrahi aletlerini de içine alan bir dairede eczacılığa olan sevgim cûş u huruşa geldi. Sevdiklerim karşıma birer birer adem-i endam etmek tenezzülünde bulundular. Bende bu iştiyaka dayanarak haklarındaki intibalarını içimden bu satırlara dökmek hevesi uyandı.

Talebemden Tülay Hanım’ın bulunduğu Almanya’dan bana buraya gönderdiği üç defterden birini buna hasrettim. Ve ma tevfiği illa billah.

Eczacı Ahmet Enverî Bey:

Selanikli. Fakat bizim tamamen bünyemize girmişti. Mübarek bir insandı. Mesleğine âşıkı. Eski eczacılıkta infüzyonlarda kullanılan nebatları o toplar ve gölgede kuruturdu. Münasebetimiz ve sonra sevgimiz 1923-1927 seneleri arasında (Haseki Kadınlar Hastanesinde) üç buçuk sene süren dâhiliye asistanlığımız esnasında müteakabil derin bir kalbi bağlanmaya müncer oldu. Bir gün birlikteyiz. Hep birlikte yemek yedik. Mevsimine göre kiraz vardı. Kendi yediği kirazların çöplerini topladı. Ne olacak dedim. Bu müdrirdir belki yazan bulunur. İnfüzyonu için kurutup saklayacağıma buyurdu. Bu pek hoşuma gitti.

Hâli vakti yerinde idi. Çok çalıştığından yorgun bir hâli vardı. Geç evlendi. Üzerine titrediği bir kızı oldu. Hanımı pek nazik ve terbiyeli idi. Çapa'da yanan evleri yerine yapılan bir ufak evde otururlardı.

1927 baharında şiddetli bir hastalığa tutuldum. Kalender Himaye-i Etfal yurdunda rahmetli Doktor Muhlis Said Bey'e Sivas'tan gelinceye kadar vekâlet ediyordum. Hastaneye gelemiyordum. Hem yatar ve hem de yetimlere bakardım diyordum. Hâlimin vahametini anlayan bu vefakâr dost otomobille gelip beni hastaneye nakletti. İhtimam ile hususi bir odaya yatırtıp başımda Hilal-i Ahmer Hemşire Okulu'ndan bir namzedi de başıma koyarak Akil Muhtar Bey hocamızı davetle ve Doktor Esad Nureddin Durusoy üstadımızın ihtimamlarıyla günlerle yattım. Hem sarılık ve hem de nefrit yapan bir Hemorajika (Weil hastalığı) tespit etti. İğnelerimi rahmetli Doktor Muhlis yaptı. El birliğiyle bana ihtimam gösterdiler. Üç kilo zayıflamıştım. Nefrit ... dolayısıyla aylarla perhiz yaptım. O esnada rahmetli eczacı Enverî Bey benim başucumdan ayrılmadı. 1927 Eylülünde Paris'e gittiğimde 1929'da beni Sirkeci'de istasyonda karşılayanların başında idi. Bu gün hatırasına hürmet için bu satırları yazıyorsam onun da yaşatılmamda himmeti büyüktür. Rahmete kavuştu. Nur içinde yatsın. Eczacılığa yarım asır emeği vardır.

[Sayfa 3]

Eczacıbaşı Süreyya Bey:

Haseki'de bütün hayatını eczacıbaşılıkla harcadı. 1924-1927 seneleri arasında kendisini bırakmadım. Eski eczacılığımızı bana anlatırdı. Bugünkü mutadım üzere söylediklerini not etmiş ve bir makale şeklinde vefatından sonra hatırasını takdiren neşretmiştim.

Bizde ilk hazır ilaç (müstahzar) yapanlardandır. Elixir Ferrugineux Süreyya kısaltılarak Elixir Süreyya diye yazılıyordu. Yalnız bunu yaptı. Çok tutulmuştu. Rahmetli Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Bey hocamız bu ilaca itimad eder ve çok yazardı. Biz de hastalarımıza verirdik. Arada 1929-1933 seneleri arasında Paris'ten gelip de üniversite inkılabı oluncaya kadar hocam, velinimetim Doktor Akil Muhtar Bey'in muayenehanesinde birlikte çalıştık. Arada sırada o pek ihtiyar hâlinde birçok yaşadı. Peykhane Caddesi'ndeki muayenehanesine kadar gelir ve hocamıza görünmeye çok nazik ve kibar musallî ve muttaki bir İstanbul efendisi olduğundan sıkılarak bana bir şişe iksirinden takdim olunmak üzere evinde bırakır ve oradan ayrılırdı. Mübarek, dikkatli ve en eski eczacılarımızdandı. Çok şeyler bilirdi.

Eczacı Hamdi Bey:

Zeyrek'te ilk Müslüman eczanesini açan ilk eczacımız. Bu zat hakkında bir makalemde bahsettim. İstanbul'da Sultan Hamid devrinde (1877-1909) eczacılar daha ziyade Rumlardan sonra Ermeni ve Yahudilerden idi. Hamdi Bey sonra eczanesini şimdi mevcut olmayan Şehzadebaşı'na Bayezid'den giderken Vezneciler'e nakletti. Hatta yerini bana gösterirlerdi. Ben o zaman 1911-1915 arasında Şehzadebaşı'nda karakol arkasında Nafia Nazırı esbaki Zihni Paşa konağında Mercan Lisesinde okurken diğer isimde başkasına intikal etmiş idi. Gelip giderken hatırlardım. Diğer azınlıklara mensup eczacılar Hamdi Bey'i çekemezlermiş. Hatta o eczacı mektebinden değil kalfalığından yetişme derlermiş. Şimdi bu dedikoduyu yapan Gayrimüslimlere sorarım acaba onların çoğu nereden diplomalı idiler? Onlara "Çoğu da kalfalıktan yetişme" derlerdi.

Eski Meşhur Eczanelerden Tanıdıklarım:

(Gayr-ı Müslimler)

- Bahçekapısı'nda Kasapyan Eczanesi

- *Kurtuluş'a giderken Nargileciyan'dır. Akil Bey'le latifeli konuşurlardı. Ben de yetiştim. Latifeli muhabbet ederdik.*
- *Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de Della Suda Eczanesi. Sultan Hamid'in baş eczacısı denirdi.*
- *Galatasaray'da Della Suda gibi İstiklal Caddesi'nde Kanzuk Eczanesi.*
- *Ağa Caddesi yanında şimdi Kemal Bey (eczacı) dostumuzun işlettiği Rebul Eczanesi.*
- *Bayezid Merkez Eczanesi.*
- *Yusufpaşa (Aksaray'da) Horhor'a giden yolun başında eczane (Hacı Rum).*
- *Çarşı kapısında.*
- *Eczanesi bende resmi var.*

[Sayfa 4]

Türk Eczacılarımızın Eczaneleri:

- *Aksaray'da tramvay caddesinde Edhem Pertev Eczanesi.*
- *Sirkeci'de Beşir Kemal Eczanesi.*
- *Sultan Mahmut Türbesi karşısında Hüseyin Nafiz Eczanesi (Doktor Müşir Muallim Tırnovalı Nafiz Paşazade) Nafiz Paşa Eczanesi, sonra eski eczacılardan Tırnovalı Nasır Paşa işletti. Hâlâ yine faal ve öğlende açık.*
- *Cağaloğlu'nda Laleli'de Edhem Pertev'in baş kalfası eczacı Hayri Bey Eczanesi.*
- *Vesaire vesaire.*

Yusufpaşa'da Köşe Başında Bir Rum Eczanesi:

Sene 1912-1913. Ben henüz on dört on beş yaşında idim. Bizim evde birisi hastalandı. Zannederim annemin ablası. Hacı anne dediğimiz. Büyük pederim Hattat Mehmed Şevki Efendi büyük kerimesi Hacı Rasime Hanım teyzem bize misafir gelmiş. Herhâlde onun içindi veyahut bizlerden birisi içindi, pek hatırlayamıyorum. Yakından bu eczaneye geldim. İçeride kimse yoktu. Ben kapıyı açmak isterken o hızla geldi. Kapıyı açtı. Buyurun diye beni içeri aldı. Kapıyı kapatarak emriniz dedi. Reçeteyi uzattım. Gözlüğüne takarak okudu. Peki efendim, bu bir saatte hazır olur. İster bir saat sonra gelin veyahut isterseniz bekleyebilirsiniz dedi. Beklerim dedim. Beni iskemleye buyurun etti. Oturdum bekledim. Yaptı. Deftere kayd etti. Reçete ile ilacı uzattı. Kaç para dedim. Geçmiş gün hatırlamıyorum. Galiba üç kuruş otuz para dedi. Beş kuruş verdim. Üstünü iade etti. Teşekkürler etti kapıyı açtı. Tekrar gelin demedi. Yine hastalık olsun manasına alınır diye çekindi olmalı. Güle güle efendim dedi.

Aradan 55 sene geçti. Bu eczacının örnek hareketini ecza mektebi tıp ve eczacılık tarihi derslerimde bir misal olarak zikretmişimdir. Hak rahmet etsin. Rum ama tam Osmanlı idi.

Mısır Çarşısı:

Bu da bir âlemdi. Mahalle aralarında ilaç da satan aktarlar vardı. Onlar da daha çok nebati ilaçları buralardan temin ederlerdi. Mısır Çarşısı'nda nebatî terkipler de satılırdı. Mesela rahmetli eniştem, halamın zevci meşhur hattat Hacı Hasan Rıza Efendi bir gün 1910-1915 arasında daima kabız çektiğinden bu Mısır Çarşısı'nda bir aktarın hazırladığı müşhil tozdan senelerle kullandığını bu sayede hiç güçlük çekmediğini söyledi. Sonra öğrendim ki içinde sarısabır denen "Aloes" de bulunmuş.

[Sayfa 5]

Bir Çocukluk Hatıram:

Ben orta mektebi hususi Menbâü'l-İrfan Rüştüyesi'nde okudum. Bu tam 1908-1911 seneleri arasına rastlar. Sınıf arkadaşım 8 numarası olduğundan 8 Nureddin dedikleri ... ve Bayezid'de umumi kütüphane hafız-ı kü-

tübü hattat Hafız Muhsin Efendi'nin küçük oğlu idi. Beraber oynardık. Büyük öğle tatilinde bir köşeye çekilir hekimlik eczacılık yapardık. Ben yalancıkıktan hasta olan ve bizimle oynamaya gelen çocukları muayene ederdim. Tarabya'da oturan ve ben çocuk iken itina ile bakan Doktor Zoğrafus'tan gördüğüm üzere muayene eder ve 8 Nureddin eczacım olduğundan ona kumdan ve dökülmüş tuğladan hazırladığım ilaçlardan şu kadar ver diye emreder paketlere koydurur sabah ve akşam yemeklerde bir az su ile alırsın derdim. O zaman yaşım 10-13 arasında idi.

Çocukluğumda, daha küçükken eczacılığı çok sever Rum eczanelerin önünden geçerken durup içeriye baktığımı rahmetli anneciğim hikâye ederdi. Sarıyer'de iken 1898 doğumlu olduğuma göre 1905 senelerinde bir hastalığa duçar olmuşum. Öyle tifosu bir hâl olduğumu validem hikâye ederdi. Babacığım o zaman Kuruçeşme telgraf müdürü. Bana her çeşit hurma yemişlerden kâğıt keselere doldurup getirmişti. Ben yük içinde dolaba kavanozları koydukları yerde ufak terazi buldum. Bunlardan ... paraya ve on paraya o zaman yine küçük kardeşim Sare'ye ve diğer misafir çocuklarına verirdim. Ama çok defa para almaz parasız vermişim. İşte bu en eski bugüne gelen 55 senelik tesir benim eczacılığı sevmeme müessir olmuştur.

Eczacı Edhem Pertev Bey:

Kendisiyle hiç konuşmadım. Çok merdümgerizdi. Yalnız aksayarak yürüdüğünü Aksaray'dan geçerken birkaç defa gördüm. Eczanesini orada ölünceye kadar muhafaza etmişti. Tırnovalı ve babacığımın hemşehrisi idi. Babamla konuştuklarını annemden duymazdım. Tırnova'dan kendisi gibi İstanbul'a hicret edenlerle ve içlerinde muavenete muhtaç olanlara yardımını ve onlarla temastan daima çekindiğini anneciğim hikâye ederdi. İlk müstahzarları yapanlardandır. Krem Pertev, Pertev kuvvet şurubu onundu. Sakin, sessiz, ciddi, gülmez

[Sayfa 6]

Tırnovalı tiplerden ve rahmetli İsmail Fenni Bey'e (filozof, musikişinas, İslam mütefekkiri, dâhiliye muhasebecisi ve Tırnovalı) benzerdi. Hak cümlesine rahmet etsin.

Eczacı Beşir Kemal Bey:

Halepli idi. Hatta Sirkeci İstasyonu karşısında ve Sirkeci Caddesi köşe başındaki eczanesi, Edhem Pertev'in Aksaray'da açtığı eczaneden sonra Hamdi Bey'in Zeyrek'teki eczanesinden sonra üçüncüsü olurdu. Zira Hamdi merhumdan sonra İstanbul semt ve mahallelerinde Türk eczaneleri birer birer açılmaya başladı.

Beşir Kemal Bey Haseki Caddesi'nde Haseki Kadınlar Hastanesi alt başında otururdu. Ve orada öldü. Haseki dâhiliye şefimiz Doktor Hasan Vahid Bey merhumla çok sık görüşürlerdi. Ve kendisine o bakardı. İstirahatine çok düşküdü. Evinin havuzlu bahçesi caddeden geçerken kafeslerin arkasında görülür, bir asırlık zarif hafif tirşe boyalı bir konak yavrusu idi. Ekseriya evde oturur ve her gün eczanesine inmez, köşe penceresinde oturarak gelip gidenlere bakardı. Evinin karşısında bir çeşme vardı. XVI'ncı asırdan kalma klasik bir çeşme. Çeşme yolu kapatıyor diye belediye kaldırmak istedi. Bu güya onu numaralattı ve geriye aldırdı. Tamamen berbat bir şekilde taşları dizildi. Hiç eskisine benzemez oldu. Buna çok üzülmüştüm. Zaten kendisiyle karşı karşıya gelip konuşmamıştım. Bu çeşmeyi berbat naklinden ona kalben gücendim. Evinin önünden geçerken asla o tarafa bakmazdım.

Türk Eczanelerine Devam Eden Hekimlerimiz:

Vaktiyle Rifat Hüsameddin Paşa'nın pek eski tarihlerde Sirkeci'de bir eczaneye devam ettiği ve hastaları kabul ettiği duyulmuştu. Fakat 1920 yılında dâhiliye stajımızı yanında gördüğüm hekimlerin en asil ve mübareği Doktor Hacı Kemal Bey üstadımızın haftada üç gün Aksaray'da eczacı Edhem Pertev Bey eczanesinde arka tarafında bir odada, üç gün de Sirkeci'de Beşir Kemal eczanesine devam ettiğini bilirim. Son senelerinde Babıali (Ankara) caddesinde ayrı bir muayene açtı. O zaman çok yaşlanmıştı.

[Sayfa 7]

Laleli'de bir ufak 2 kat işlerini gören eczacı Nafiz Bey nezaretinde yaptırdığı evde otururdu ve orada üzücü bir hastalıktan vefat etti.

Ona bir gün ne yapıyorsunuz diye sorulduğunda fakirhane, muayenehane, hastane arasında itmam-ı madude-i hayat ediyoruz demiş. Rahmete kavuştuktan sonra Aksaray'da Edhem Pertev Eczanesindeki muayene odasına rahmetli Doktor Galib Hakkı Bey yerleşmişti. Eczacı Sarım Hüsnü Bey (eczacılık fakültesinde profesör) 1930-1932 yılları arasında Cerrahpaşa fırını yanında açtığı eczane üstündeki odada kısa bir müddet ben de devam etmiş, sonra vaz geçmiştim.

Haseki Hastanesindedir. Akil Muhtar hocamızın laboratuvar şefliği esnasında ilk asistanı olan Doktor Esad Nureddin Durusoy da bir müddet Haseki'de Hobyar Sokağı karşısındaki sahibi bir müddet sonra hekimlik de tahsil eden Doktor Eczacı Edip Ürer eczanesine 1913-1915 yılları arasında devam ettiğini hatırladım. Onu genç ve tüvan ve hem kelim gördükçe daha Mercan Lisesi son sınıflarında iken çok beğenirdim. Hekim olmamda onu beğenmem de büyük rol oynamıştır.

Mamañih bazı eczanelere bazı askerlikten emekli muhtelif rütbelerde hekimlerin de devam ettiklerini hatırlarım. Fakat isimlerini bilemiyorum.

İstanbul Çingeneleri:

Gerek Haseki Hastanesi eczacılarından Ahmed Enverî ve gerek eski eczacıbaşısı Süreyya Beyler (anlattığına göre) İstanbul'un civarında tıbbi nebatları en iyi bilenler çingenelerdir. Onlar zamanında bu nebatları toplayıp labada, hindiba diye başka adla bunları mahallelerde satarlardı. Usulünce kuruturlar ve eczanelere götürüp satarlar diye nakletmişlerdir.

Sülük:

Mevsiminde kan almakta kullanılan sülükler -ki bir danesi beş gram kan emer, beş gram da akıtır diye beherini on gram kan almaya bedel sayarlardı ve farmakoloji dersinde de böyle öğrenmiştik- eczanelerde de bulundurulur ve hatta sülük satarlar, "Sülük âlâ sülük" diye bağırarak mahallelerde dolaşırlardı. Çingeneler satarı.

[Sayfa 8]

Eczacıbaşı Nezareddin Bey:

Haseki'de asistan iken eczacıbaşı olarak tayin olundu. Masonların reisi Doktor Mehmed Ali Bey'in, Mehmed Ali Baba denirdi, damadı idi. Ciddi ve çalışkan ve hoş sohbet bir adamdı. Ahmed Enverî ve arkadaşı eczacı (...) gibi viziteye çıkmaz, eczanenin defter kayıtlarıyla ve hariçten alınacak siparişlerle meşgul olurdu. Vakitsiz ölümlüne üzülmüştük.

Nevruziye:

Nevruz yeni gün manasına gelir. Tıp fakültesinde 1919-1920'lerde cildiye ve frengi kliniği hocalarımızdan merhum Doktor Hüseyinzade Ali Bey'in demesine göre Orta Asya'da Türk bayramıdır. Onu şimdi İraniler benimsemişlerdir. Gece ve gündüz bir olduğu zaman şems 21 Mart'a rastlar. Sonra bahar başlar ve günler uzar. Yine Hüseyinzade'nin dediğine göre Türk dünyasında nevrudan önce üç cuma kuruyemiş bayramıdır. Herkes bu üç hafta süren bayramda kuruyemiş yer. Sebebi de Nevruzdan sonra baharın taze meyveleri geleceği için esnafın elinde satılmadık kuruyemiş kalır, ziyan eder, bir daha kuruyemiş getirip satmaz. Bu cihetle ellerinde kalmasın ve bir dahaki sene için yeniden getirmesini temin için Türkler böyle düşünmüşlerdir.

Bizde nevruda bir kuvvet macunu dağıtma âdeti kalmıştır. Bu Musevilerde başlar. Mezopotamya'da Nippur şehrinde İsin mabedinde senede bir kere muvakkaten tesâvi-i leyl ü neharda bu mabette altın kap içinde saklı duran macundan verilir. Bu anane Orta Asya ve orta şark ve küçük Asya olan Anadolu'nun birçok şehirlerinde devam etmiştir. Onlardan yalnız Manisa'da devam etmektedir. 400 sene önce hekim Merkez Muslihiddin Efendi orada Kanuni'nin annesi ve Yavuz Sultan Selim-i Fûrs devrinde güzelliğiyle meşhur Hafsa Sultan'ın yaptırdığı darüşşifanın baştabibi iken bu âdeti ihya etmiştir. Son yarım asırdır bu anane canlanmıştır. Buna mesir bayramı derler. Mesirin aslı "misir" dir.

Trabzon imparatoru Mithridates daima zehirlenerek öldürüleceği düşüncesinden antidot hazırlamıştır. ... içinde 41 madde vardır. Eski Anadolu 'da th yerine s söylenebilir. Misirdates 'e kısaltılarak Misir demişler ve bu gide gide mesir hâlini almıştır. Bunu üstadımız Prof. F. N. Uzluk teyit etmişlerdir.

İşte bizde mesir macunu bir nevi nevrüziye bir buçuk asır önce Osmanlı sarayı

[Sayfa 9]

ananesine girmiştir.

Sarayın macunhanesinde hekimbaşı nezaretinde bu kadar madde usulünce hazırlanarak sarayın ve devletin ileri gelen memurlarına cam ve çini kavanozlar içinde ince ve tevkir hâlinde "sakarkur"na sarılarak ihda edilir. Yeni seneye zira Orta Asya 'da yeni yıl bu günden başlar. Herkesin isim ve doğum tarihine göre zayıçesine uymaz bile olsa bundan tattırırılar. İtikat olunur ki bu yeni senede bir parça bundan tadan asla hasta olmaz sonra erkekler de bunun mukavvi-i bah olduğuna inanarak devamlı da alabilirler.

İşte bunu benim çocukluğumda şekerciler hazırlar. Kibar ve kendilerinden alış veriş yapan müşterilerinin evlerine hediye ederler ve halktan isteyenlere de satarlar sonra bunu meşhur eczaneler de satarlar. Hem satar ve hem de zengin müşterilerine nevrüz için ihda ederler. Bittabi eczacılar ve şekerciler de azımsanmayacak bir bahşiş alırlar.

Bunu birçok eczaneler yapar. Fakat isimleri tespit olunamadığı için bunları bilemiyoruz. Fakat şekerci Hacı Bekir 'in bundan yarım asır önce vitrinlerinde gördüğümü ve Şehzadebaşı 'ndan geçerken meşhur musikişinas şekerci Cemil Efendi dükkânında ufak kavanozlarda sarılı olarak görürdüm.

Terkiplerine eczaneler ve bu şekerciler dikkat eder tam ve eski miktarlarında hazırlanır denir, başka yerlerde yapılanlara inanılmazdı.

Eczanelerde İkrâm:

Eczacıların dostları ve bazı hekimler bir vesile ile uğradıklarınca bazı eczacılar mesela Laleli 'de Haydar, Cerahpaşa 'da Sarım Hüsnü Beyler içecek bir şey ikram etmek isterler ve ilaçlarda sürağ olarak kullanılan koyu şekerli kızılıklık veya turunc kabuğu (...) şurubunu sulandırıp ufak bir bardakla ikram ederler.

Mustafa Nevzad Bey Dijitalini:

*Eczacılar arasında kimyagerlik tahsili yapanlar da vardı. Onlardan biri de Mekteb-i Tıbbiyye 'de tedavi kliniği ve farmakodinamiye bağlı olarak farmakoloji dersini okutan eczacı-kimyager Mustafa Nevzad -Pısak- bu kürsülerin sahibi Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden 'in tavsiyesiyle Nativelle 'den getirtilen ** saf elde edilmiş "Dijitaloni" adındaki laboratuvarında sulandırarak tavşanlara tecrübe edilen titre dijitalin binde bir kiloları hususi şişeler içinde hazırlanarak satılırdı. Eczaneler hocamız Özden hayatında çok arandığı için bunu satarlardı ve çok da itimad kazanmıştı.*

[Sayfa 10]

Aktar Kökçü Mustafa Efendi:

Önce Bayezid 'de Simkeşhane 'nin karşısında itinalı bir dükkânı vardı. Sonra orası istimlak edildi. O da Simkeşhane 'nin altında baştaki sebile bitişik ufak kârgir dükkâna sahip oldu. İhtiyarlamıştı. Burası Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay 'ın İstanbul belediye reisliği ve valiliği zamanında mail-i inhidamdır diye yukarıdan gelen bir emirle kapatıldı. Zira istimlak için bu bir bahane idi. Burası o kadar mail-i inhidam! idi ki çürüklüğünden! yıkamıyorlardı. Ben ömrümde çok böyle sağlam bina görmedim.

Orası kapanınca artık hasta ve yaşlı çalışamayacak hâle geldi. Arada bize Bayezid 'de Tıp Tarihi Enstitüsüne girdi. Hastalığıyla ilgilenir ve ailesi efradına da muayenehanemde (Divan Yolu Şark Mahallesiinde) bakardım.

Kendisi mesleğine o kadar meraklı idi ki melisa, adaçayı gibi listesi yine mevcut tıbbi nebatları Langa 'da evinin geniş bahçesinde taze taze yetiştirir. Bunları bana tarif ettiği usulde gölgede kurutur, hilesiz ve taze olarak

dükkânında satardı. Bunun kadar mesleğine bağlı ve meraklı bir zat görmedim. Hatta zamanında halk ilaçlarıyla tedaviyi en iyi bilenlerdi. Bizde memleketimizde aktarlığın 9 asırlık ve Selçukilerden beri gelen ananesini yaşatanlardan sonuncusu idi diye bilirim. Allah rahmet etsin.

İspeçiyar Tabiri:

Eczacı makamında aşşab, kökçü, aktarlara 17 ve 18'inci asırlarda hariçten de gelen eczacılarla ve garp tıbbıyla temasımızın çok olduğu bu iki yüz yıl zarfında ispeçiyar denirdi. Eczane tabiri yoktu. Ecza satanlara aktar ve dükkânlarına da böyle söylenirdi. Bu tabir Menafîü'n-Nas eserinden girmişti.

Mısır Çarşısı'nda Tiryak:

Bundan 30 sene önce Mısır Çarşısı'ndan geçerken satıldığını duyduğumdan tiryak var mı diye sordum. Bulunur dediler. Bir miktar ufak mini mini yuvarlak bir teneke kutusuna bir iki gram siyah bir macun hâlinde koydu. Getirdim, enstitümüze koydum.

Demek hâlâ arayan olduğundan bulunuyordu. Bir gün yine oradan geçerken bunu kim hazırlar dedim. Zira vaktiyle bütün dünyaya bunu en güzel ve itinalı ve doğru yapan Dimitri Bey (Altunbaş Tiryak) diye bütün dünyaya ihraç ederdi. Avrupa'dan getirilen ve askeri hastanelerimize konan ilaçlar listesinde böyle bu isimle geçer. Venedik'ten mi geliyor dedim. Hayır ne münasebet efendim bunu burada birkaç Yahudi esrarengiz bir surette hazırlar gider. Biz de satarız. Neyin nesidir içine neler katarlar, miktarları nedir hiç bilmeden tiryak diye satarız dediler. Daurveit'te hâlâ

[Sayfa 11]

doğru formülü vardır.

Theriaque hikâyesi de böyle İngiliz Müzesi'nde de vardır.

Sulukule Hastanelerinde Eczacılar:

Bunlar ayrı bir isimle yâd edilmez. Fakat ilaçları hazırlayanlar ve bunları depolarında (eczanelerinde) saklayan bir zümre vardır. Fakat bunlar hekimlerin nezaret ve mesuliyeti altında çalışırlar ve hekimin çok defa şifahî talimatına göre hastalara ilaçları verirler. Noksan olanları piyasadan tedarik ederler. Şahsen bunlardan mesul değildir. Yaptıklarından hekimler mesuldür. Hekimin maiyetindedir.

Hafif Semler, Şiddetli Semler:

Eczanelerde kırmızı ve yeşil camlarla kaplı biraz yüksekçe yerde iki dolap vardı. Bu camekânlarda iki çeşit zehirli ilaçlar maksadına göre yer alır ve kilitleli durur anahtarı mesul eczacı veya mesul adamında durur. İcabında kendi alır. Mahsus bulundurduğu deftere ne kadar aldı ise kayd eder. Ve tarihini atar.

Eczacının Hekim Reçetelerinde Miktarları Kontrolü:

Hekimlerin olduğu gibi eczacıların riayet etmeleri icap eden ahlaki hususlar (deontolojik esasları) vardır. Mesela doktorun bir dalgınlığına rastlar miktarda ... ve belki bunu yazdıktan sonra okumadan reçeteyi verir. Allah'tan Hekim de farkında olmadığı bu hususta liyakatli eczacı fark ederse bunu hastasına duyurmaz. Ben bunu yapamam. Miktarını doktor haddinden fazla yazmış. Bu şekilde yaparsam ölürsün. Götür geri ver, doğrusunu yazsın demesi bir küçüklük ve hatta alçaklık sayılmıştır. Bunu eczacılar yapmaz. Hastaya şöyle der. Bu ilacın tazesini kutulamak lazım nadir yazılır, değerli bir ilaçtır. Yenisini alıp hazırlayacağım. Akşam alın der reçeteyi iade etmez alı kor.

İlacın sahibi gider. O herhangi bir vasıta ile hekimi bulur. Bunu söyler. Hekim af diler, düzeltir ve bu aralarında sır kalır. Hekim de eczacıya çok itimad besler ve daha çok samimileşirler. Hasta da bunu asla hissetmez.

Müstahzar mı, Yoksa Terkibî mi?:

Şimdi hekimler hep müstahzar yazar. Muayyen bir yaşantıları vardır. Bunda eczane kârı, depo kazancı hesap edilerek fiyatı konmuştur. Halk da ne fiyat vereceğini yazılı olduğundan bilir. Bu şimdi ilaçların nev'ine göre

az çok pahalıdır. Eskiden eczacının verilen formüle göre hazırladığı ilaçlar nispeten daha ucuza gelmektedir. Fakat bu gibi reçeteler şimdi hazırlanmıyor. Eskiden formüller çoktu şimdi yalnız müstahzarlar hekimleri sarmış ve piyasayı kaplamıştır. Eczacılar bu cihetle haklarını gösterememektedirler. Ve halk da artık kesesine göre ilacı az bulmaktadır.

[Sayfa 12]

Tedavide Tasarruf:

Memleketimizde halkımız fakir olduğundan seneler önce de aldıkları paraya göre ilaçlar pahalı gelirdi. İlk defa Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan Bey ilaçların maliyetini hesap ederek ucuz formüllerle pahalı ilaçlar kadar muvaffak olunabileceğine dair Gülhane'de bir konferans verdi ve bunu broşür hâlinde yayınladı. Sonra Akil Muhtar Bey hocamız rahmetli (Tedavide Tasarruf) diye bir broşür neşretti. Bu ne dereceye kadar müessir oldu bilmiyorum. Fakat ben buna hekimlik pratiğimde daima riayet ettim. Benim neslimde hekimlerin farmakolojik miktarlar hakkında bilgimiz daima kuvvetli kalmıştır.

Eczane Laboratuvarları:

Bu tarihe karışmış değildir hâlâ da vardır. Fakat eskileri tam bir laboratuvar hâlinde çalışırdı. Cumhuriyetten sonraki burada eczacılar laboratuvarlarında ekstralar, ... serumu gibi galenik müstahzarları hazırlamazlar; bunlar muayyen ve itimad olunur şahıslar hususi laboratuvarlarında hazırlayıp eczanelere siparişleri üzerine götürürler. Onlar da bu hazırlanmış ilaçları yazılan formüllere göre kullanırlar. Daha eskilerde 17 ve 18 ve hatta 19'uncu asırlarda bunları eczacılar laboratuvar denen imalathanelerinde bizzat hazırlarlardı. Laboratuvarlarında teraziler, kaplar, havanlar, çeşitli imbikler vesaire bulunurdu.

Bunların şimdi hemen hiçbiri kalmamıştır. Bunlar hep atılmıştır. Garp'ta İtalya, Almanya ve Fransa'da ve diğer yerlerde olduğu gibi Hollanda'da bunları saklamışlar ve müzelerinde en mühim yerleri vermişlerdir. Böyle bir tanesini eşyasıyla belki de eczanesi yanında Amsterdam'daki müzelerinde gördüm. Bunların muhafaza olunarak teşhire konmasından âdeta heyecan duydum. Tamamen bir farmakoloji kimyahanesinde bulunması mutad her şey vardı.

Eczane Defteri:

Yapılan her reçete çoğu acele yazıldığından okunamaz lakin okunaklı yazılmaması icap edenleri mutlaka deftere geçirirler. Eczane müfettişleri bunu da kontrol eder ve temiz tutulmasına itina olunur. Şimdi onun yerine yalnız satılan müstahzar ve yanına alınan parası kayd edilmektedir. Sıranın yanına veren hekimin ismi de tarihi de kayd olunur. Başında formülü bulunur ve bu reçetenin arkasına mutlaka yazılır. Şimdi paraları iade olunan reçeteye birkaç müstahzar ise kolay hesap edilmek için işaretlenir.

Bugün bu defterlerin çoğu kapanan bu eski eczanelerle birlikte maalesef gaip olmuştur. Burada olduğu eczacılık müzelerinin en kıymetli hatıralarından olarak muhafazaya layıktır. Garp'ta muhafaza ediliyor.

[Sayfa 13]

Doktor Ateş Ahmed Bey Müstahzarları:

Aksaray'da tam karakolun karşısında ve Horhor'a sapan yolun köşe başında muayenehanesi olan bir hekimdi. Çok nazik, merhametli ve mübarek bir insandı. Hâl ü vakti kendi hâlinde yerinde idi. Paracanlı bir insan da değildi. Az paraya veya bâd-ı heva kim gelirse bakardı. Hekimlikten para kazanamazdı. O da işi müstahzarlar hazırlamaya dökmüştü.

Bir kerimesi vardı ve bir de oğlu. Kerimesinin kızı ile işgüzar bir işadamı evlenmişti. Ahmed Ateş Bey'e, daha doğrusu ateş gibi çalışkan ve faal olduğu için Ateş Ahmed Bey derlerdi. Müstahzarları ki ben de liste vardır, bu damadı zevci idare ederdi. Sonra bunlardan askerî hekim (veya eczacı) oğlu idare etmek istedi. Aralarına bu damat ile ihtilâflar ve dargınlıklar oldu.

Ateş Ahmed Bey damadı ile sık sık aile hekimliklerini yaptığımdan 1940-1945 yılları arasında temasta idim. Kazlıçeşme istasyonu yanında Ateş Ahmed Bey'in bir yazlığı vardı. Son yıllarında Ateş Ahmed Bey adada iken hastalanır. Bir pazartesi idi beni çağırdılar gittim. İlk orada karşılaştık çok nezâketle hareket etti. Onun insancıl hareketlerini hastalarından duyardım. Vizite teklif ettiler almadım. Çok ihtiyardı. Zevcesi de ölmüştü. İşte to-runu ona bakar ve zevci de işlerini yürütürdü. Ateş Ahmed Bey derviş-meşrep, fukara babası, İstanbul efendisi nazik bir insandı. En şöhretli zamanı 1910-1940 yılları arası idi.

Eski Harflerle Reçeteler:

Sultan Hamid devrinde ve biraz Meşrutiyet başlarında ilaçlar Osmanlıca terkiplerle Türkçe yazılırdı. Sağdan sola eski harflerle. Hariçte yine Latin harfleriyle hekimlerimiz reçete yazmayı bırakmamışlardı. Fakat hastane eczanelerinde ve hastane tabelalarında eski usul devam etti. Mesela yerine (...) ve ... yerine (acı ... şu-rubu), Sam.... yerine (ma-i mukattar), ... yerine (iyodital potasyum), yerine (... iyot) yazılırdı. Merhum Doktor Hacı Kemal Bey yanında 1920 yılında Gureba Hastanesinde dâhiliye kliniğinde stajımızı yaparken bunları reçete defterimde fark etmişim, vardır. Fakat Tıp Fakültesi'nde derslerimizde bu ilaçların Fransızca-larını öğrenmiştik. O zamanın hasta hekimleri Türkçe terkiplerini de keza eczacılar (hastaneler) da bilirlerdi. Bu devre Cumhuriyet'te son buldu. İlaçlar Latin harfleriyle yazılırdı.

[Sayfa 14]

Eski Evlerde İlaç Dolapları:

Bu geçmiş asırlarda her ev ve konakta ve saraylarda vardı. Bunların terkipleriyle müdavi hekimler meşgul olurlardı. Bulduğum defterden yeni neşr etmişim. Çünkü eskiden hekimler az, herkes de meşhurların peşinde. Yine bu hekimlerin terkiplerini bulundurlar. Evin erkek ve haremın kadın kâhyaları celb atika meraklı aile reis-leri bunlarla rahatsızlıkları idare ederler ve pek mühim zamanlarda hekimi çağırırlardı.

Hâlâ da satın alınan ilaçlardan ziyade müstahzarlar, hastalık mündefi olunca veyahut bir iki alıp da bırakan gerisi faid olmadı diye terk edilen ilaçlarda nitekim evlerde yığılı kalmaktadır. Zaman zaman bunları hayır müesseselerine gönderenler işitebilmiştir. Bu ilaç yollamalar hastaneler dâhil Darülaceze'ye daha çok işitilirdi. Durmakla bozulanlar bit-tab' atılırdı.

Sepetlerde Sebamet İlaçları:

Bundan bir tane bizim Haseki'de Bostan Hamamı hizasındaki evde tavan arasında dururdu. Çocuktum bunu buldum. Anneçiğime sordum Bu nedir dedim. Rabbim rahmet eylesin babam hattat Şevki Efendi annemle hacca giderken -ki bu seyahat 4 ay sürerdi- yanlarında götürdükleri ilaç sepeti büyükçe idi. İçinde daha ziyade ufak şişelerde (cam kapaklı) koyu ilaçlar, teneke kutularda (ufak) tozlar, bir kısmında macun gibi ilaçlar, pamuk ufak bezler, sargı vesaire ufak tefek mahiyetini şimdi anlamadığım bazı şeyler vardı. Odama koymuştum yer kap-lıyor diye yine tavan arasına iade olundu. Sonra oradan da kayıplara karıştı. Çok iyi bir örme, beyaz yumurta biçiminde bir sepetti. Üstünden açılırdı.

Bunu herhâlde büyük pederim idare eder olmalı idi. Merhum tıbb-ı atıkaya meraklı idi. Bu merak herhâlde bana oradan annem yoluyla irsen intikal etmiş olmalı.

Muallim-i Evvel (Bernard)'ın 1839'da Birlikte Getirdiği Avusturyalı Eczacı Hoffman ve İlaçları:

1826'da askerî reform (Yeniçeriliğin ilgası)'undan sonra kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye ordusu ve hastaları için inşa edilen asker hastanelerine askerî hekim, cerrah ve eczacı yetiştirmek üzere Şehzadeba-şı'nda kurulan (1827) Tıp ve Cerrahhane, Tulumbabaşı konağında çalışamadıklarından tamir edilen Galata Sarayı'na 1839'da nakil olundu.

İşte bu tarihte Viyana'da sefirimiz bulunan Rıfat Paşa delâletiyle Avusturya başvekilı Başvekil Metternich ten-sibiyle Doktor Bernard

[Sayfa 15]

muallim-i evvel unvanıyla getirilmişti. O da maiyetine aldığı Neuner ile beraber kullanılacak ilaçlarla birlikte eczacı Hoffmann'ı getirmişti. Buraya yerleşmişlerdi. Başvekâlet arşivinde bunun muhabere evrakı bir dosya içinde bulundu. Bunu oradaki dostlar himmetiyle tetkik ve neşr etmiştim. Bu zât yani Hoffmann (Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şâhâne)'de farmakoloji dersi verdi. Bu ilaçlar bugün mevcut değildir. Zira 1849 Galatasaray ile (meşhur Beyoğlu'nu kül eden vasi yangında) birlikte yanmıştır. Fakat getirdiği ilaçların listesi mevcuttur.

Askerî Ordu ve Hastanelere Getirilen İtalyan Eczacılar:

18'inci asır ve kısmen 19'uncı asra ait rahmetli M. Cevdet Hocamızın tasnif ettiği Başvekâlet Arşivi tıbbiye (sıhhiye) ve belediye evrakı dosyalarında bunlardan isimler verilmiş ve vazifeleri bildirilmiştir. Bunlar isimlerinden de anlaşılacağı üzere İtalyan'dırlar. Mühim bir miktara baliğ olur. Bunlardan birkaç defa yeni vesikalarla tekemmül ettirerek yazdığım (İtalya ile Türkiye Arasında Tarihte Tıbbi Münasebetler) makalelerimde neşr ettim ve 1963 yılında Roma Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsünde "Aperçu sur la relation medicale et culturelles entretenues avec l'Italie au cour de notre histoire" konulu verdiğim konferansta etraflıca izah ettim.

Yanlış ve Noksan İlaç Yapar Dedikoduları:

Çocuktum, muhtelif yerlerde eczanelerin nam aleyhlerinde konuşulurdu. Zira boydan boyunca aralarında rekabet olduğundan böyle dedikodular çıkarılmış olduğunu anlamış, muahhar da olsa özetlemiştim.

Dedikodular şu mahiyette özetlenebilir:

İkinci mal alıp ilaçlara kor birinci mal parası alır. Mesela Aspirin bir patent ismi, kilosu 30 liradır. Cumhuriyet başlarında. Lakin bu bir acide acétylsalicylique 5 liradır kilosu. Aspirin yerine bundan kor. Esasen Aspirin mücezza maddenin patentini Bayer fabrikasının koyduğu isimdir. Bu imiş diye para alır.

Bayat ilaçları sürer.

Sonra yanlış ilaç verir. Onun yaptığı ilaçlardan ölenler olmuştur. Birisini ölümden zor kurtarmışlardır.

Pahacıdır, değerinden fazla para alır.

Falan eczacı ile pazarlık ederseniz o iskonto yapmaz.

İlaçları temiz hazırlamaz. Bizzat yapmaz, çoluk çocuğun eline bırakır.

Gibi dedikodular. Bunlar herhâlde yeni açılmış eczanelere müşterilerinin kaçması korkusundan uydurulmuştur. Aklım erdiği zaman bunlardan teessür duymuştum.

[Sayfa 16]**Kolera Zamanında Hastane Müstahdemliğim:**

Balkan Harbi'nde ordu koleradan çok zayıat verdi. Bittabi şehirlerde ve kasabalarda yaşayanlara da sirayet etti. İstanbul'da vukuat çoğaldı. Ben de Kantarcılar'da Sadrazam Edhem Paşa (müze müdürü Hamdi ve Halil Edhem Beyler yurdu) konağındaki Mercan Lisesi'ne devam ederdim. O zaman mektebi tatil ederek koleraya tutulanlara hastane yaptılar; mektep kapandı. Ben de harplere üzülmekteyim. Müracaat ettim. Beni hademe olarak alın, hizmet edeyim dedim. Münasip gördüler; beni eczane odasına verdiler. Siler süpürür ve ilaç şişelerini tanzim eder ve kapları yıkardım. Yaşım da 13-14 idi. Her nedense bir mahzur görmüş olmalılar ki oğlum sen küçüksün buraya devam etme, evinde derslerini çalış dediler. Bu da çok sürmedi geçti.

Sultan Bayezid Aşşapları:

Bunu Başvekâlet arşivinde bir vesikada okudum. Aşşap tabirinin eczacılık olduğunu öğrendim ve dükkânlarından 8-10 tanesini hatırladım. Vaktiyle Bayezid'den bir yol Divanyolu'na, onun üstünde Mustafa Reşit Paşa türbesi önünden geçen yol -ki Okçularbaşı yolu- ile Kapalıçarşı'ya girilirdi. Başta leblebiciler; türbe karşısında yevmiye gazete koleksiyonlarının bulunduğu müdâvim kiraathanesi yanında solda kalan bir okçu dükkânı (ok ve yay ve teferruatı satılırdı) vardı. Çarşı başına girmeden önce dükkânların en ufaklarıyla sıralı

adacığın karşısında sırayla mini mini dükkânlarda kökçüler, aktarlar vardı. Bunlar da ucuza reçetesiz tıbbi nebatlar satarlardı. Şimdi bu yerde sıra ile mezarlık duvarına bitiştirerek dükkânlar yaptılar. İşte aşşaplar bunlardı. Sonra oraların istimlakinde kalktılar. Kim bilir nerelere gittiler. Bunlar çok rağbette idi. Her ne kadar diğer yerlerde dağınık olarak mahalle aralarına kadar varsa da bunlarda taze bulunur. Çok sürüm yaptıklarından ucuzdur diye de isim yapmışlardı.

Aktarlar ve Attarlar:

Aktarın ne demek olduğunu 1933'te üniversite inkılabında Tıp tarihi ve Deontoloji derslerini okutmaya memur olunca düşündüm. Lüğatlere baktım. Soruşturdum. Öğrendiğime göre ilaçlara müfret olarak (akakır), bunları satanlara akkar deniyor. Bu kelime gide gide aktar oluyor.

Bittabi bu aktarlık dükkânları eczacı ve eczane isimlerini alır. Attarlık; bu da itriyât satanlara deniyor. İtr güzel kokulara da denir. Şimdi güzellik ve süs malzemesi ve kına ve sipanis ve lavanta satanların dükkânlarına vaktiyle verilen bir isimdir. Fakat bizde aktar ve attarlık bir arada birbirine karıştırılmıştır. Attarlar da kokular güzellik maddeleri yanında tıp maddeleri sattıkları gibi aktarlar da

[Sayfa 17]

bunlardan satarlardı. Bu maksatla aralarında bir anlaşmazlık olup olmadığını duymadım. Halk da pek bunları birbirinden ayırmazlardı.

Eczacı ve Hekim Maiyetinde Çalışmaları:

Tarihte eczacıların hekim maiyetinde ve direktiflerinde çalıştıklarına değinmiştim. Bu suretle hekimler farmakolojiyle meşguldü. Bir hekimin bunu iyi bilmesi lazımdı. Tabii bunları hazırlayacak defterleri yoktu. Bu suretle tarif ettiği usullere ilaçları hazırlayanlar ve bu husustaki bilgileri elde eden bir zümre meydana geliyor. Hekimlerin iştigal sahaları genişleyince bunu tamamen onlara bıraktılar. Bu suretle bir ayrı aktarlık, ispeçyarlık ve eczacılık mesleği doğuyor. Bu suretle bu esnaf kendi bilgilerini arttırarak ve bunu tam bir meslek hâline getirerek mesuliyetlerini idrak ile kendi vicdanları dairesinde çalışıyorlar.

Selçukîlerin Anadolu'nun hemen her şehrinde bulunan hastanelerinde muhtelif isimler tahtında kadro dâhili bir takım eczacılar vardır. Bunlar ellerinde azalmış ilaçları hariçten tedarik ve depo etmekle de memurdurlar.

Hekimler ve İlaçlar:

Orta zamanda hekimlerimiz bazı tertipleri bizzat hazırlar ve hastalarından vizite Honoroire alamadıkları için hazırlanıp verilen ilaçların bedelini alabilir. Bu cihetle terkiplerini gizli tuttıkları bu ilaçlarından dolayı da şöhere ve hasta tehacümüne uğramışlardır. Bu arada şunu al kaynat iç. Şunu al ye diye tavsiyelerde bulunurlar. Bunun ilaç kısmını aktarlardan tedarik ederler. Kendilerinin hazırladıkları mürekkep ilaçlardır. Bu hap, şurup, toz, macun, kurslar (tabletler) olabilir. Bu anane yakın asırlara kadar sürmüştür. Eczanelerin eczane mahiyetine açılmaları buna set çekmiştir.

Sivil ve Askerî Eczacılık Tedrisatı:

Eczacılık (yani tarihimizde kökçülük, aktarlık) bizde usta çırak usulü öğretilmiştir. Çırak olarak yanına girer, pratik olarak öğrenir, hevesi yoksa basit kalır, hevesi varsa bunu derinleştirir. Fakat Galatasaray Tıbbiyesi'nden eczacılar yetişmiştir, ameli bile olsa vardır. Zira farmakoloji okutulmuştur. Sonraları askerî eczacılar Haydarpaşa Askerî Hastanesinde sivil eczacılar da Kadırga'da açılan Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'de ayrı bir dershanede yetiştirilmiş ve bunlara diplomaları verilmiştir. Askerî eczacılar hizmet senelerinden sonra emekli olduklarında veyahut maddi imkân buldukça istifa ettiklerinde birer eczanede gerek sivil resmî hizmette veyahut serbest olarak çalışmışlardır.

[Sayfa 18]

Tarihte Hekim ve Eczacı:

Eczacı hekimin maiyetinde çalıştıklarından bu ananeye riayetle kendiliklerinden hastalara ilaç yapmamışlar ve vermemişlerdir. Hekimler hesabına veya dariüşşifada hekim emri altında alında çalışmışlardır. Hâkimiyet-i

şahsiyeleri mahduttu. Bizzat her şeyi yapamazlardı. Eczane makamında aktar dükkânı açabilmelerinin de şartları vardı. Zira bu da usule tabiydi. Yani bugünkü gibi yan yana dört beş eczane açılması gibi istedikleri yerlerde istedikleri kadar açamazlardı. Bu da yaşlarına göre bir sebkate tabi idi. Bir aktar ölüp veya vazgeçip dükkânını kapatırsa başka biri onun yerinde veya aktarı olmayan bir semtte açabilirdi. Eczacı tarihinde hekimden sağ kolu gibi ayrılmamakta hüsn-i hizmet etmişler ve muhtelif isimler almışlardır.

Eczacı Çırağı ve Çırakları:

Her eczanenin teşkilatına göre mutlaka bir yardımcı ve ayrıca hizmetkârları bulunurdu. Kalfa yani (halife, doçent, muavin) eczacının daima yanından ayrılamayan bir yardımcı idi. Ve ustası (üstat ve hoca) kadar bilgili idi. Üstadına hürmet gösterir, onun söziinden çıkmaz ve nankörlük etmez, yokluğunda onu temsil ederdi.

Buna çok kâmil, İstanbul efendisi, nazik ve kibar kalfalara hâlen hayatta eczacı Uğur Derman Bey'in Ayaspaşa'da Gümüşsuyu Hastanesi ile Şehir Eczanesi'nde çalışan Demir Gönak Bey'i misal verebiliriz. Aksaray'da Edhem Pertev Eczanesi'nde Haydar Bey bilgili, İstanbul efendisi, güler yüzlü, eczacı olduğu hâlde kalfalık hizmetinde bulunurdu. Sonra Edhem Pertev Bey'in refakatinde Laleli'de bir eczane açtı. Gözlerinde geçirdiği bir hastalık bizzat çalışmasına imkân vermedi. Daha bilmediğimiz nice değerli kalfalar bu günün isimsiz kahramanları gibi birer iz bırakmışlardır.

[Sayfa 19]

Selçuk Başhekimini Ekmeleddin (Çelebi Hekim) ve Tiryak:

Selçuk hekimleri mürekkep ve yapması hususi ve doğru bir ihtimam isteyen ilaçları kendileri hazırlamakta idiler. Belki en güzel misali şudur: Mevlânâ Celaleddin-i Rumi hazretleri bir gün Selçuk İmparatorluğu başhekimini Ekmeleddin'in Konya'da evinin önünden geçerken uğrar ve odasında meşgul görür. Ne yaptığını sorar. Ekmeleddin bir tiryak hazırlıyorum cevabını verince Mevlânâ cuş u huruşa gelerek: ah bizi öyle bir yılan soktu ki dünyanın bütün tiryakları bir araya getirilip verilse yine bize deva olamaz, buyurdu. Amasya'da İlhanlılardan Yıldız (İldusom) Hatun'un kölesi Anber bin Abdullah tarafından 1299'da yapılan darüşşifasında Fatih Sultan Mehmed muasırlarından cerrah ve hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin'in yazdığı Mücerrebname'sinden öğreniyoruz ki mürekkep ve hem ilaçları kendisi hazırlamakta ve hatta bir tiryakı farmakolojik bir tetkik ile zehir verdiği bir horozda tetkik etmiş ve kullanmaya elverişli bulmuştur.

İlaç Ocakları ve Bursa'da Bir Misali:

1961 yılında Bursa'dayım. Uludağ eteklerinin üstünde Piremir semtinde dolaşırken kırlarda bir ot toplayan yaşlıca bir hatuna rastladım. Ne topladığını sordum. Bir isim söyledi. Bunu kaynatır, suyunu içersen pek şifalıdır. Peki niye bu kadar çok topluyorsunuz, bu yetmez mi dedim. Efendim biz bunun ocağıtz mahsus çok toplar, gölgede kuruturuz. Herkes bizde olduğunu bilir, gelir isterler veririz. O sebepten çok topluyorum cevabını verdi. Bunu para mukabili mi verirsiniz diye sordum, haşa bundan bir para almayız. Allah rızası için isteyenlere veririz dedi. Bu da tıbbi ve mistik folkloru güzel bir misaldir.

Bu gibi tıbbi nebatları tanıyıp toplayan bu gibi kadınlardan konular öğrenilip faydalı yayınlar yapılabilir.

Şabla! Şabla!:

Maden mühendisi Galib Bey çok müdekkik ve kültürlü bir zattır. Hal ü vakti yerinde kendisini her şeyi öğrenmeye vakfetmiştir. Bir gün dedi ki Bergama'da dolaşıyordum bir genç elinde kurumuş ufak ot demetlerini şabla! şabla! diye satıyor. Nedir diye baktım. Bir de ne göreyim, bizim adasoğanı "Şamge" demek mi? Bunun eski Grekçe ismi "Salviya"dır. Halk dilinde gide gide "Şabla"ya dönmüş.

[Sayfa 20]

Demek ki Anadolu'da antik devirde ve Romalılar zamanında eskiden söylenen isimler hâlâ biraz değişmiş bir hâlde söylenmektedir. İstanbul'da bunları zamanında kurutulmuş olarak bazı satıcıların mahalle aralarında bağırarak adasoğanı, keklik diye sattıklarını çocukluk intibalarım arasında hâlâ hatırlarım.

Süleymaniye Darülahakiri:

Kanunî Sultan Süleyman İstanbul'un ikinci büyük üniversitesini 1555'te Mimar Koca Sinan'a kurdururken darüşşifa, tıp mektebi ve bir de uzak köşesine darülahakir yani merkez eczanesi "Drogerie Centrale" de kurmuştur. Hatta meşhur külliyesi vakfiyesinde de kayıtlıdır.

Her ne kadar Selçuk hastanelerinde ilaçların muhafaza altına alındığı bir odanın mevcut olduğunu biliyoruz. Fakat Süleymaniye Darüşşifasına mülhak olarak böyle müstakil bir yerin bilhassa diğer binalardan ayrı bir bölümde yapıldığını ilk defa öğrenmekteyiz. Burasının tamiri esnasında ... gibi yaz kış içine konanları muhafazaya değer bir büyük taş sandık vardı. Üzerini kalın tahta kapakla kapatırdı. Evvela burasını Lütü Kırdar valiliği zamanında benim kendisini bizzat telkinimle tamirinde buna memur bir zatın bilgisizliğinden muhafaza edilmemiş, bahçesine atılmıştır. Her şeyi bilirim iddiasında bulunan bu zata burası vaktiyle darülahakirde kullanılan ilaçları muhafaza dolabıdır bunu bir hikmete mebni koymuşlardır. Muhafaza edin dedim. Lüzum yok, benden iyi mi biliyorsunuz diye restleşti. Böyle konuşmasına sükûnetle içimden cevap verdim. Ondan sonra adı sanı anılmaz oldu.

Germiyanlılar Zamanında Kütahyalı Şair ve Göz Hekimi Şeyhî:

Hal tercümelerinde yazar; bu meşhur hekime bir gün gözünden hasta birisi gelir. Şeyhî Sinan muayene eder. Ona hazırladığı ilaçtan verir. Parasını öder. Bir o kadar daha vererek bir tertip daha veriniz der. Şeyhî bunu ne yapacaksınız diye sorar. Onu da size vereceğim. Sizin de gözleriniz hasta bana tarifiniz üzere kullanırsınız cevabını verir. Meğerse Şeyhî'nin de gözleri hasta gibi rahatsız imiş. Hikâyeye bu. Asıl bizi ilgilendiren nokta göz hastalarına vereceği ilaçları kendinin hazırlaması. Selçukiler zamanında şark Müslüman ve uzak şark memleketlerinde anane böyle. Şeyhî göz ilaçlarını bizzat tertip eder. Selçuk başhekimî Ekmeleddin "Bey hekim" de derler tiryaki bizzat hazırlar. Bu nokta Türk farmakoloji tarihimizde pek nadirdir.

Ceviz Suyu:

Vaktiyle saraylarda bunun bir ananesi vardı. Topkapı Sarayı'na padişahlar zamanında helvahanelerde hazırlanır ve güğümler içinde hanedan azasına senenin muayyen bir gününde takdim olunur. Bunun hazırlanmasında, terkibine ve tozuna dair ananevi bilgileri Enderun mektebi "Mekteb-i Mülkiye"nin en son mezunlarından bir müddet Topkapı Sarayı kütüphanesine memur tayin edilen Halife Abdülmecid Efendi'nin teşrifat memuru olan İsmail Baykal Bey'in bir raporu 1933-1940 yılları arasında

[Sayfa 21]

Türk Tıp Tarihi Arkivi'nde neşr olunmuştur. Oraya müracaat oluna. Bu ceviz suyu da farmakoloji tarihini ilgilendirir. Konumuzun içindedir.

Anadolu'da Hekimlerin İlaç Satması:

Bu biraz bugüne de taalluk eder. Bazı ufak yerlerde mesela Afyon'a yakın Çay kasabasında eczane yoktu. 1960 yılında oradan geçerken bir gece kaldım. Bir doktor muayenehanesinde ilaç satıyordu. Başka bir hekim de o yolda hareket ediyordu. Halka bir kolaylıktı. Fakat dedikodudan da hâli kalınamıyordu. Mesela daha ucuzları varken en pahalısını getiriyor veriyordu. Bu sakim usuldü. Başka çaresi de yoktu. Bir kolaylıktı. Hekim bittabi muayene ücretini alıyor ve ilacı da satıyordu. Vicdanlı bir hekim için mesele yoktu. İcap etmeyen bir ilacı kazanayım diye vermeyecekti.

Fakat Selçukilerdeki başka. Onlar mürekkep ilaçları kendileri hazırlıyor, bittabi kârıyla muayene ücreti almadan ancak bu ilacın ...sıyla iktifa ediyorlardı. Dedikodu da olmuyordu. Sonra orta zamanda, hastanın bu günkü gibi içli dışlı muayenesi çok basitti. Hasta derdini söylüyor, hekim tecrübesine göre iyi neticeler aldığı ve bizzat hazırladıklarına münasip bir miktarda muayene ücreti de yani karı da dâhil zamanlarının rayici ve tahammüle göre muhakkak çok makul bir fiyatla satıyordu.

Selçukilerde İlaçlar:

Selçukilerde kullanılan ilaçlar muasırı tıp kitaplarında mevcuttur. Gerek mürekkep ve gerek nebati ilaçların o zamanki mahiyetini biliyoruz. Fakat bir şey var ki biz belki düşünemediğimizden farkında değiliz. Ananeleri halk ilaçları o zamandan beri gelmektedir. O devrin mistik ve tıbbi ... içinde çok eskiden beri gelenler vardır. Anadolu'da bugün halkın aralarında kullandığı tıbbi nebat ve tedaviler ve usulleri toplanacak olursa onun en eskileri ile mukayeselerinde meydana çıkar. Burada misaller vermeyeceğim. Konya'da Koyunoğlu Müzesi'nde o zamandan kalan bir ufak Risale-i Devâ-yı olduğu gibi, Tuhs-i Mübarizî gibi Anadolu Beylikleri devri hekimliğini tebarüz ettiren bu gibi eserlerde Selçukilerin kullandıkları ilaçlar hakkında esaslı fikir edinebiliyoruz.

Tenzu Kursları:

Bunu Türk Farmakoloji Tarihi I'de yazdığım ve etraflı bilgi verdiğim cihetle burada temas etmeyeceğim. Bu bilhassa memleketimizde kullanılmış hazır ilaçların hekimlerimizin formül ve ihtimamlarıyla yeni bir şekle ifrağ edilmiştir. Âdeta Türk tiryakı gibi her derde deva olarak 2-3 asır rağbet görerek kullanılmıştır. Elimizde bunun birbirinden farklı formülleri çoktur. Fakat en makbulü Hayatîzade Hekim ailesinin tertibidir.

[Sayfa 22]

Askerî Hastanelerin Eczaneleri:

Bizde asker hastaneleri Üçüncü Sultan Selim zamanında başlar. Sultan Adlî Mahmud zamanında çoğalmış, Sultan Mecid ve Sultan Aziz zamanlarında tekemmül etmiştir. Elimizde birkaç tane Sultan Mahmud zamanında (-, -) olanların eczaneleri müfredatı elimizdedir. Bunlardan birisi Tıp Tarihi Enstitümüz neşriyatı arasında yayınlanan bittabi Avrupa'nın muasırı askerî hastanelerin eczalarına pek benzer. Zira bunların bir kısmında birkaç İtalyan asıllı eczacı çalıştırılmıştır. Bunlardan da ayrıca bahsettik.

Eczacılık Eskiden Bir Sanattı:

Şimdikiyle kıyas olunmayacak derecede ilaçların dikkatli hazırlanması hususuna tarihte başta hekimlerimiz olmak üzere mürekkep ilaç hazırlayanların himmet ve hizmetleri büyük olmuştur. 19. asrın sonlarında ve 20'nci asrın başında ve Cumhuriyet devrine gelinceye kadar ilaçların dikkatle yapılması hususunda maruf olanlar vardı. Asıl eczacılık, farmakoloji kimyası ve Galenik müstahzarların hazırlandığı zamanlarda idi. Bu cidden bir ince sanattı. Birçok eczaneler ilaçları dikkatle hazırlayanlar arasında meşhur olmuştur. Şimdiki eczacılık hakkında düşündüklerimi ileriye bıraktım. Zira hepsi bu günkü tahdit edilmeyen durumda hepsi aynı patent ilaçları aynı fiyatlarla satmak durumunda olduğu için eczacılık sanatının çok zayıfladığı bir devrede bulunuyoruz. Ne eskisi gibi çok formüller yazılıyor ve yapılıyor ve ne de bu yolda ince bir dikkat gösteriliyor. Reçetesiz isteyen ilacı gelip müstahzarlar arasında seçip alabiliyor. Eczacının bu husustaki gayretlerinin tam ticari ortamda olduğu meydandadır.

İyotlu Müstahzarlar:

Sultan Hamid zamanında (1908-1879) İyodürler moda. Hatta Doktor Horasancıyan Efendi poliklinikte iyodür ve bromürleri çok yazar. Ona da itimad fazla. Bunlardan bittabi çok istifade edilir. 20. asır başlarında iyot damlaları peptonla karışımını damla damla kullanma her tarafı istila etti. Bizde de Yodan Iodone Robin gibi bunun aynını yaptılar. İlk eczacı Kazım Bey İoda Peptone'yi piyasaya çıkardı. Çok tutuldu. Bittabi hekimler tuttu. Zira reçetesiz verilmezdi. Sürümü fazla olunca Saraçhane başında eczacı İbrahim Halil Bey İodogene Halil'i yaptı. Hatta onun şişesi etiketini sınıf arkadaşım doktor

[Sayfa 23]

Nuri Süleyman Canbakan Haseki'de ikincide asistan iken bana yaptırır. Bir tane daha başka bir müstahzarına bir etiket hazırladım. Bunları yapma ücretini dahi teklif etmedi. Sonra öldü, bu da durdu. Bunu hastalara damarları yumuşatır diye verirdiler.

Eczacı Kazım Bey'in eczanesi Fatih'te idi. Sonra bunu Bahçekapısı'na nakletti. Kızları Bebek'te Mekteb-i Güzin'de talebenden idiler. Bu da yarım asrı dolduran bir hikâyedir.

Hasan Kuvvet Şurubu:

Bu da halk tarafından tutulan ve reçetesiz olarak reklamları sayesinde satılan bir kuvvet şurubu idi. İyotlu idi. Reklamlarında bir kaşığı bir beygir kuvvetine muadildir diye mübalağalar da vardı. Bununla servet yaptı derlerdi. Bir de diyabetikler için 1925-1930 seneleri arasında gliuten ekmeği yapardı. Bunu Fransa'da Heudlut ekmek fabrikası yapardı. Buraya pahalya gelirdi. Lakin onun idrat ve dikarbona tekabül eden miktarı iyi ayarlanmıştı. Fakat Hasan Bey'in yaptıkları nitre değildi. 1927-1929 senelerinde Paris'te bu ekmeği hastalarına tavsiye eden nütrüsyon hastalıkları ve bilhassa diyabet ile meşgul olan Prof. Dr. Marcel Labbe yanında çalışırken görürdüm. Her çeşidi vardı. ...az idrat dikarbonate ... diye meşhurdu ve hocam çok yazardı. Hatta ben Paris'te bunu yapan fabrikayı gezdim. Bana muhtelif eşantyonlardan da vermişlerdi. İşte ben de İstanbul'da hastalarımı Paris'ten getirtilemediğinden Hasan Bey'in bu gliuten ekmeği piyasaya çıkarıldı. Fakat pek tutulmadı. Zira ne kadar idrat ve dikarbona tekabül ettiği malum değildi. Kendisiyle görüştim kem küm etti, söylemedi. Bittabi bunun diğer piyasa ekmeklerinden farkı yoktu. Pek tutulmadı. Bir müddet sonra da Hasan Bey vefat etti. Kaldı.

İskonto:

Bazı eczacılar hasta ile pazarlık eder ve fiyat kırarlardı. Fakat bu su-i istimali mucip oluyor diye kendisini bilen, mesleğine âşık ve dürüst büyük eczaneler bunu asla yapmazlardı. Bunlar ne fazla ne de eksik alırlardı. Acaba nerde bu ilaçları yaptırabilirim diye hastaları birkaç eczaneyi dolaşan ve en ucuz söyleyene götürüp yaptırdıklarını hatırladım. Azınlık eczaneleri bu iskonto keyfiyetinde maalesef konması lazım

[Sayfa 24]

pahalı ilaçları koymuyorlar diye çirkin dedikodular olurdu. Müstahzarlar ve ilaçlara bir nevi narh konması ve fiyatlarının belirli olduklarının yazılması bu söylentileri ortadan kaldırdı.

Topkapı Sarayı Müzesinde Hekimbaşı Odası:

Bundan 15 sene önce Yasin Bey müdürlüğü zamanında iyi tanzim edilmiş bir hâlde ilaçları, aletleri ve kitaplarıyla Türkiye'de yegâne tıp tarihi müzesi gibi dururdu. Yeri de Şehler bahçesinde üçüncü avluda sarayın Fatih zamanında yapılmış ikinci kulesi arkasında idi. 915'te İstanbul'u harabeye çeviren hareket ardından yıkılmış kısımları yeniden yapılmamış yalnız zemin kat odası kalın duvarla muhat olarak sıvanmış bir hâlde bırakılmamıştı. İçinde hekimbaşı ve şair Abdülhamid Molla'nın

Turfe dükkân-ı hikemdir bu kühenha-yı felek

Ne ararsan bulunur derde devadan gayrı

levhası ve bir resmi de vardı. Burasını Sultan Mehmed Reşad-ı Hamis (Sultan Reşad) hususi hekimi de olan üstadımız Doktor Akil Muhtar Özden ilmi bir surette tetkik etmiş ve ne varsa tespit etmiştir.

Topkapı Sarayı'nı anlayışsız bir surette idare eden Haluk Şahsuvaroğlu burasını ihmal etti yerine geçen ve hâlâ orada emekli olduktan sonra yine görevli Hayrullah Örs Bey zamanında da burasının yeniden tanzim olunarak açıldığını duymadım. Herhâlde o eşya yine orada bir depo hâlinde durmaktadır.

Bursa Aktarlar Çarşısı:

Beş-on dükkân yakın zamana kadar dururdu. Her gittikçe gezerdim. Bir defa da resmini aldım. Düşümde en kıymetli hatıramdır. Zira 1958'de Bursa'nın aktar çarşısı yangında yandı. Yeniden bir iki bir de münferit olarak açılmış diye duydum. Vaktiyle zamanım olup da bunlardan herhangi birisini inceleyemedim.

Avrupa Müstahzarları:

Bunun bize Avrupa'dan geldiğine dair haberleri Sultan Mecid zamanında İngiliz Churchill marifetiyle senelerce neşr olunan Ceride-i Havadis gazetesindeki ilanlardan öğrenmekteyiz. Bunları ayrıca topladığım için bu bahis

üzerinde şimdilik durmayacağım. Müstahzar ilaçların yine Avrupa'dan bilhassa Fransa'dan getirilerek satışa arz edildiği yakinen malumdur.

Sultan Hamid zamanında bu getirtmeler ve satışları daha öncelerine nispeten daha çoğalmıştır. Bunların nelerden ibaret olduğu yevmi gazetelerle bazı tıp mecmua-i gazetelerden bilhassa Vakayi-i Tıbbiyye'nin eski Sultan Aziz zamanına ait olanlarla yine Sultan Hamid devrinde neşr olunanlarında bulunabilir. Bunlar eğer toplanacak olursa biraz zaman alabilir. Yirminci asırda Meşrutiyet ve Birinci Cihan Harbi ve Milli Mücadele esnasında ve.. ayrı ayrı mukayese olunacak olursa Garp'tan gelen müstahzar ilaçlar meyânında bizimkiler de mühim bir yekûn tutar. Kapitülasyonlar zamanında yerli müstahzarların dayanabilmeleri ve inkişafı güç olmuştur.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tamamen yazarın kendi eseri olup başka hiçbir yazar katkısı alınmamıştır.

KAYNAKLAR

1. Baytop T. [Ord. Professor Dr. A. Süheyl Ünver's contributions to the history of Turkish pharmacy]. Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları. 1. Baskı. İstanbul: Abdi İbrahim İlaç Sanayi; 2000. p.156-8.
2. Sayar AG. [About A. Suheyl Ünver Bibliographies]. Mesara G, Kazancıgil A, Sayar AG. A. Süheyl Ünver Bibliyografyası. 1. Baskı. İstanbul: İşaret Yayınları; 1998. p.13-5.
3. Ünver S. [About History of (Scille) Adasogani in Turkey]. Tedavi ve Seririyatı ve Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı Dergisi. 1933;3(12): 193-6.
4. Ünver S. [Turkish Physician Ebu Reyhan Birunî and his famous book about pharmacy]. Farmakoloğ. 1934;5:834-40.
5. Ünver S. [Ebu Reyhan Birun's thoughts about pharmacology]. Tıp Fakültesi Mecmuası. 1938;1(2):233-8.
6. Ünver S. [Ebu Reyhan Birun's thoughts about pharmacology]. Beyrunî'ye Armağan. 1. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; 1974. p.41-7.
7. Ünver S. [Hekim Şaban Şifai an laudanum preparation]. Tıp Fakültesi Mecmuası. 1938;2:233-8.
8. Ünver S. [Milhi Eflak-Eflak's Salt]. Türk Tıp Tarihi Arkivi. 1935;1(2):78-84.
9. Ünver S. [Professor Doctor Tefik Vacid (1858-1935)]. Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Mecmuası. 1935;5(20):190-2.
10. Ünver S. [The oldest master of Turkish pharmacists Süreyya and memories about our medical history (1857-1936)]. Dirim 1937;12(1): 32-4.
11. Ünver S. [Akrahadin of İbni Sina'i (Fifth Volume of Kanun), investigations on the great Turkish philosopher and master of medicine İbn Sina's personality and works]. Ayrı basım. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi; 1937. p.1-13.
12. Ünver S. [Aktar, akkar]. Dirim. 1947;22(9):276.
13. Ünver S. [Treatment cabinets in old homes]. Türk Tıp Tarihi Arkivi. 1938;2(7):93-5.
14. Ünver S. [Medicine and pharmacy in ottoman Turks]. Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında. İstanbul: Hüs-nütabiat Basımevi; 1952. p.23.
15. Ünver S, Sözen H. Türk Farmakoloji Tarihi 1 - Tenzu Kursları Terkipleri ve Kullanıldığı Yerler. 1. Baskı. İstanbul: Günşen Matbaası; 1960. p.79.
16. Ünver S. [The history of ether anesthesia in Turkey]. Modern Tedavi Mecm. 1951;1(1):13-4.
17. Ünver S. [A brief overview of the history of Turkish pharmacology]. İzlem. 1974;6:2-3, 6.
18. Sayar AG. [Trips abroad]. A. Süheyl Ünver Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri 1898-1986. 1. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat; 2004. p.442-3.
19. (Erişim tarihi: 18.07.2019) [Link]
20. [Acı kaybımız..] Milliyet, 27.10.1975.